

4619

за Г-н П. Дичева

4742
1946

Д-р ф. В. Дичев

г. 6 (143)

ЛЕНЪТЪ, КОНОПЪТЪ

и

тѣхната индустрия въ България

(Анкетна монография)

ПОДАРЕНО
ОТЪ

ОТЪ

ПЕТКО ДИЧЕВЪ

Георги Т. Данаиловъ.

(Отдѣленъ отпечатъкъ отъ «Периодическо списание», кн. LXV).

София — Държавна Печатница — 1904.

2985

MI

425

1960

СЕР. СТОП. РА.
 Д. 12 6141 почвост.
 1960

4619

J377/1/

Ленътъ, конопътъ и тѣхната индустрия въ България.

(Анкетна монография, одобрена да се печати отъ философско-обществения клонъ въ заседанието му на 7/II 1904 г.).

Отъ Георги Т. Данаиловъ.

84658/1948

А. Домашна форма на конопената индустрия и ленената.

В. Коларов
 ПЛОВДИВ

I.

Ленътъ и конопътъ сж двѣ растения, които сж играли, па и още продължаватъ да играятъ важна роль въ живота и стопанството на човѣка. Благодарение на особно едно тѣхно свойство да иматъ стѣбло, покрито съ яки лика, па и да отдѣлятъ лесно ликата си отъ другата маса на стѣблата, тѣ сж служили и служатъ за пригватвяне на влакна и жици, отъ които се тъкатъ ризни материи — тѣй необходими за първитѣ нужди на човѣка. Затова и ленътъ, па и конопътъ, като стопанско-културни растения, иматъ стара история — толкова стара, колкото и самата човѣшка култура. Тѣ се срѣщатъ отъ незапомнени врѣмена у индо-германскитѣ народи¹⁾ — тъкмо у тия, дѣто климатътъ е билъ умѣрено-хладенъ и не е позволявалъ на тѣхния страшенъ конкурентъ — памукътъ — да расте; тѣ се срѣщатъ, ще рече, и у славянитѣ, а заедно съ тѣхъ и у българитѣ — на Балканския полуостровъ. Дали сж донесени отъ прѣотечеството на тия племена, или сж намѣрени у туземнитѣ народи култивирани — кога става дума за Балканския полуостровъ —, това за насъ тукъ не е отъ пръвъ интересъ. Важното, което има да отбѣлѣжа въ тия редове и което ме привлѣче още при първитѣ моменти на моитѣ изучвания, е че въ стопанската история на лена и конопа, като че ли е изобразена цѣлата стопанска история на нашата страна; въ разнитѣ периоди на ленената и конопена индустрия, позната на българската селска кѣща, като че ли блещука отразъ

¹⁾ Lexis. H.-Wörterbuch d. S. W. — Отд. Leinenindustrie.

отъ периодитѣ на общата наша стопанска история. И наистина, въ много мѣста на нашето отечество, както ще видимъ по-сетнѣ, отъ състоянието на ленената и конопена домашни индустрия, може да се сѣди безъ погрѣшка и за общата стопанска епоха. Това дойде още повече да привлѣче моя интересъ къмъ по-внимателно изучаване на тия на първи погледъ безъ значение и дори съвсѣмъ забравени отъ насъ културни растения.

Кога става дума за историята на тия двѣ растения въ нашата страна и тѣхната домашна обработка, както споменахъ, не ще бѣде лека работа да се опрѣдѣли отъ дѣ най-напрѣдъ тѣ сѣ прѣминали къмъ нашия народъ. Тѣ се срѣщатъ и у българитѣ и у турцитѣ, и у помацитѣ и у гърцитѣ, та не е възможно да се установи, кой отъ кого е заималъ, а личнитѣ спомени тукъ, макаръ и на най-старитѣ хора днесъ, не могатъ дори да засѣгнатъ непроницаемия мракъ на избѣгалото отъ насъ старо врѣме. Може нѣкой да бѣде способенъ да вникне въ тая твърдѣ важна историко-стопанска проблема на нашата страна, менѣ това се не подаде, па и не го търсихъ. Но при всичката неопрѣдѣленостъ на миналото, може да се твърди, че ленената и конопена култура тукъ е твърдѣ стара — по-стара дори отъ християнската епоха на нашата страна. Затова свидѣтелствуватъ много прѣдания и обичаи у нашия народъ. Азъ ще спомена само за слѣдния обичай: въ Бѣла и околността ѝ населението играе хоро въ срѣда и петѣкъ на тодоровата недѣля, за да му станатъ хоро въ срѣда и петѣкъ на тодоровата недѣля, за да му станатъ конопитѣ; като се знае светостѣта на тая недѣля, споредъ християнската религия, понеже е първа отъ великия и строгъ постъ, лесно е да се разбере, че тия хора ще сѣ остатѣци отъ обичаи, изникнали въ до християнската епоха на народа ни. Както и да е, прѣзъ дълги вѣкове конопѣтъ и ленѣтъ сѣ били *едничкото* растение, което е служило за изтъкаване на по-тънки платове, удобни за много прѣдмети отъ покълцина и най-вече за долни дрѣхы на населението. Чакъ въ по-ново врѣме, когато населението се запозна съ *памука* и *памучната прежда*, тия двѣ растения захващатъ да губятъ значение и да отстъпватъ мѣсто на по-ефтиния и по-гиздавъ по своя цвѣтъ памукъ. За много мѣста на нашата страна тоя моментъ може да се опрѣдѣли съ приблизителна точностъ и може да служи като бѣлѣгъ за размѣнната епоха на нашето народно стопанство. Тукъ е най-голѣмиятъ интересъ въ историята на тия растения. Най-характерно е замѣстването на лена съ памукъ въ Чепинско, дѣто, както ще видимъ, едно врѣме се е обработвало много ленъ, и дѣто и днесъ още ленената култура е запазена, като нѣщо постоянно

и свързано съ самия животъ на населението. Споредъ показванията на стари хора отъ селата Батакъ и Каменецъ излиза, че ленѣтъ, който едно врѣме е билъ тукъ необходимъ продуктъ за всѣка къща, захваналъ да отстъпва мѣсто на памука отъ прѣди 30—40 години, т. е. отъ 1860-тѣхъ години насамъ. Този важенъ стопански процесъ може да си го прѣдставимъ така: когато населението, което е слизало въ долината на Марица, се запознало съ памука и памучната прежда, то захванало да размѣнява своя ленъ срѣщу памукъ, т. е. вършило е единъ видъ натурална размѣна, като давало на мѣста една ока ленъ срѣщу една ока памукъ, а на мѣста дори и една ока памукъ — за двѣ оки ленъ. За появяването на тая мѣна сѣ помогнали безъ друго и еврейскитѣ търговци, които отъ отдавнашни врѣмена обикалятъ тия села и иматъ дори по тѣхъ масивни свои дукани. Нѣкои стари хора разказватъ дори, че чепинското население е слизало до долината и е носило свой ленъ на кѣжели обикновено, за да го размѣнява срѣщу грозде. Така че въ сѣществуването на натурална размѣна съ лена никой не може да се съмнѣва: за това има живи свидѣтели. Ние виждаме по-сетнѣ помацитѣ, па и българитѣ отъ Чепино да продаватъ за пари своя ленъ — види се пакъ съ сѣщата цѣль — да си купуватъ памукъ. Молла Мустафа Кара-Мехмедовъ, търговецъ на аби по наслѣдство, още твърдѣ младъ, разказва, че помни добръ, какъ сѣ носили лена на прежда и кѣжели по цѣли товари за проданъ въ Пазарджикъ. Продавали сѣ го на еврейтѣ по 8—10 гроша оката, при лира 100 гроша, т. е. 10—11 гроша днешни пари. Сѣщеврѣменно е ставала и мѣна на лена срѣщу памучна прежда, пакъ у сѣщитѣ евреи. Въ послѣднитѣ години на турското иго, както се научихъ отъ нѣкои евреи — търговци по тѣзи мѣста, цѣната на 1 ока ленъ на прежда е била 25 гроша, когато памучната прежда се е продавала по-ефтино.

И по други мѣста, дѣто ленѣтъ не се сѣе яко, замѣстването на конопитѣ пакъ е ставало отъ памука, но не въ едни и сѣщи врѣмена: нѣкъдѣ по-рано — дори не се помни, както е напр. по черноморския брѣгъ и край долния Дунавъ, другадѣ — по-късно, както е по балканскитѣ мѣста, особно въ Софийско и Кюстендилско. Тамъ дѣто търговията се разви по-рано и накара селското домакинство да прибѣгне до размѣната или затова, че отговоря на неговата нужда отъ пари, или пъкъ че създава цѣна на нѣкои негови продукти, или най-подиръ — съ това, че го запознава съ нови по-полезни и гиздави продукти — тамъ виждаме и конопитѣ съ лена да

отстъпват мѣсто на памука. Ленътъ, както ще видимъ отъ статистиката, е наистина изгоненъ, дори изгубенъ вече: — тамъ, дѣто се е сѣялъ едва прѣди 25 години — не се срѣща днесъ нито единъ стръкъ отъ него (Кюстендилско); но конопитѣ още се борятъ съ памука. Това се вижда най-добрѣ въ носіята на населението. Край Дунава, морето, Тузлука и долината на Тунджа ние виждаме населението на много мѣста облѣчено съ „платнени“ ризи, т. е. отъ платна, изтъкани съ памучна прежда; турското — много повече. Тукъ размѣната трѣба да се е развила по-рано. По балканскитѣ мѣста, Софийско, Кюстендилско и другади — населението носи като общо правило половинъ конопени ризи, т. е. ржквитѣ, яката и прѣдницата на ризата, които се виждатъ, за да бждатъ по-бѣли и по-гиздави, се правятъ отъ памукъ, а скрититѣ подъ другото облѣкло части на ризата сж — отъ конопи. На много мѣста пъкъ се срѣщатъ ризи само отъ конопено платно — това сж най-затворенитѣ наши села на Радомирско, Трънско, Кюстендилско.

Понеже става тука дума за изчезването на тѣзи двѣ растения и тѣхното замѣняване съ памука трѣба да разгледаме по-отблизу причинитѣ на това явление, макаръ че този въпросъ ще бжде разгледанъ и разясненъ много по-подробно въ отдѣла за статистиката. Не ще и дума, че първиятъ фактъ на това явление трѣба да се търси въ появяването на памука и запознаването на населението съ неговитѣ свойства: — ще рече въ търговеца, който докарва този продуктъ на нашитѣ тържища. Безъ това — населението по силата на необходимостта щѣше да си остане при старитѣ култури, колкото и да сж тѣ негодни и трудни. Женитѣ — домашнитѣ тъкачки и култиваторки на лена и конопитѣ — сж били, види се, привлѣчени отъ бѣлия цвѣтъ и гиздавостта на памучното платно, та сж били готови да правятъ жертви, само да си набавятъ памукъ. Помацитѣ дори приказватъ като поговорка — „Кждѣ сж женитѣ? — Цѣло лѣто на лена! — И пакъ памукъ купуватъ!“ Бързото прѣминаване къмъ памука е свързано още и съ друго едно условие. Културата на лена и конопитѣ е една отъ най-несигурнитѣ; къмъ това се прибавя и адската мжка за прѣработката на влакното, дордѣто се прѣобърне въ прежда. Разбира се, че населението, колкото и да не цѣни на видъ своя трудъ, скоро одѣнява ефтинията на памука прѣдъ лена и конопитѣ и, въ силата на единъ инстинктивенъ стопански принципъ, прѣминава къмъ страната на оня прѣдметъ, който се добива съ по-малко жъртви. Разбира се, че тукъ могатъ да се наброятъ и нѣкои други стопански причини,

които сж дѣйствували за по-скорошното прѣминаване къмъ памука. Кога говоримъ напр. за *чепинско*, тамъ има и други силни фактори, които основателно изтласкватъ лена и накарватъ населението да го замѣни съ памукъ. Пространството на земята, годна за обработване, въ Чепинската долина е строго ограничено. При едно рѣдко население то може да бжде достатъчно за нуждитѣ му, но щомъ населението захваща да расте, тогава и земята нѣма да стига за неговитѣ искания. Такова увеличаване на населението наистина се забѣлѣзало тукъ още отъ прѣди 50 години; земята се надробила на малки участъци, земледѣлцитѣ прибѣгнали къмъ наторяване дори прѣди поленцитѣ. Естествено е тогава, че щомъ населението порастнало, пораства и неговата нужда отъ облѣкло, а понеже само ленътъ тукъ е удовлетворявалъ тая нужда, трѣбало да се увеличи и неговата култура; земята не позволявала това, и населението трѣбало да прибѣгне къмъ чужди материяли. По това врѣме се явява памукътъ и улеснява разрѣшението на този твърдѣ важенъ за мѣстното население стопански въпросъ. Разбира се, този фактъ, който смогнахъ да извлѣка отъ разговора си съ дѣда Величко Узунувъ, седемдесетъ годишенъ старецъ отъ с. Каменецъ, е частенъ за Чепино и не може да се отнесе къмъ *ония краища* на нашето отечество, дѣто земята поне къмъ тая епоха е била въ изобилие за всички нужди на селянина; ала и тамъ ще има да сж дѣйствували редъ други частични стопански фактори, сѣ въ тая посока. За да свърша съ този въпросъ, ще трѣба да спомена, че анкетираниитѣ лица по други нѣкои мѣста го разбираха по-интѣ. Въ Кюстендилско напр., кога ставаше дума за лена, нѣкои запитани жени ми отговаряха, че въ турско тѣ работѣли този продуктъ, но сега не го работятъ, защото сж си изгубили сѣмето. Сжщиятъ мотивъ ми казваха и въ с. Бая, Самоковско — т. е. изгубване на сѣмето. Азъ пъкъ смѣтамъ, че задъ тѣзи видими мотиви се криятъ други — стопанско-технически, споредъ които конопената култура, като по-ефтина и по-лека, е изтласквала по-скѣпата и по-трудна — ленена култура; на тоя процесъ е спомогнало и появяването на памука, който дохожда да замѣсти лена, употребяванъ за по-фина работа, като свадбени подаръци и пр. Това се потвърждава и отъ думитѣ на единъ еврейски търговецъ отъ с. Бая, Самоковско, който като указваше на причини за изгубване на ленната култура въ това общепризнато обстоятелство, че турцитѣ и евреитѣ едно врѣме сж го купували за нѣжни нужди, а сега не го купуватъ вече, па и на факта, че се е загубило сѣмето му вече — прибави нѣкакъ-си

неръшително, че наистина обработката на лена е по-неизносна от конопената, че „ленът е по-целебия, иска по-вече торъ и пр“.

При тия условия днесъ производството на конопа, макаръ разпространено навредъ изъ България, постепенно отслабва, заедно съ развитието на размънната способност на нашето селско домакинство, съ прѣминаването му къмъ паричното стопанство и съ стремението му да щади труда на своитѣ членове само за такива продукти, които намиратъ тутакси цѣна на пазаря. Ленътъ пъкъ, който не може да вирѣе на всѣкъдѣ и не се срѣща тѣй разпространенъ като конопа, захваща дори да изчезва, а неговитѣ издѣлия, скоро може би ще станатъ музейни рѣдкисти.

Тѣзи исторични бѣлѣжки за културата на конопа и лена ще станатъ още по-ясни, като разгледаме организацията и стопанската страна на производството, както и статистиката, на най-подиръ и обработката на тия двѣ растения въ нашето селско домакинство.

II.

Какво е истинското количество на производството на лена и конопа, па и качеството имъ — днесъ, а и какво е било то едно врѣме, е въпросъ, на който може съ голѣма мъка да се отговори, при оскъдността на статистичнитѣ материали, съ които разполагаме. Ала ние пакъ ще се потрудимъ да разгледаме цифритѣ, които статистиката ни дава и да ги сравнимъ съ дѣйствителността. Само че нашата статистика въ това отношение е ограничена: ние имаме статистика за посѣвитѣ и реколтата само за двѣ-три години и при това една подиръ друга непосредствено, та не може да се прави нѣкое цѣнно по своитѣ заключения сравнение.

Стѣкменитѣ на стр. 8—13 таблици даватъ, както посѣтитѣ пространства, така и самото производство на сѣме и влакна. Ние ще разгледаме най-напрѣдъ цифритѣ, които се отнасятъ до цѣла България.

	1896/97	1897/98	1898/99
л е н ъ			
Засѣто пространство въ декари	1.205	21.738	495
На 10.000 декара засѣто пространство се падатъ			
декари	0 ₁	8 ₄	0 ₁₀
Произведено сѣме въ кгр.	19.269	872.229	14.700
Произведено влакно въ кгр.	5.823	1.461.014 (?)	12.303

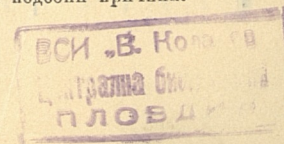
	к	о	н	о	п	и
Засѣто пространство въ декари	19.544	134.640	29.364			
На 10.000 декара засѣто пространство се падатъ						
декари	7 ₉₀	13 ₇₆	11 ₆₅			
Произведено сѣме въ кгр.	930.300	1.464.499	1.248.207			
Произведено влакно въ кгр.	477.400	984.742	734.056			

Първото нѣщо, което бие тукъ вѣочи — това е неравномѣрността на засѣванитѣ пространства и колебанията, особно при лена. Безъ да влизамъ въ критика на самитѣ тѣзи цифри, азъ ще ги приема за правдоподобни и ще искамъ да обясня голѣмото сравнително пространство на засѣлния ленъ прѣзъ 1897/98 г. съ едно изключително посѣване на лена прѣзъ тази година въ Ст.-Загорския окръгъ. Отъ деталнитѣ цифри по околии се вижда, че прѣзъ тая година въ Ст.-Загорска околия е посѣто 17.476 дек., а въ цѣлия окръгъ (по старото административно дѣление) до 20.368 дек. Може да има нѣкоя случайна причина за това, но менѣ ми се види много правдоподобно обяснението, което запитания по тоя поводъ отъ менѣ секретаръ на Пловдивската търговска камара г. Ив. Маналовъ дава, и споредъ което — лошата реколта на орѣхи и сусамъ всѣки пакъ прѣдизвиква едно увеличаване на засѣтитѣ съ ленъ пространства.¹⁾ Не е обяснимо само голѣмото количество на влакна за сѣщата година: отъ 1.461.014 кгр. показани за цѣла България, 1.431.000 кгр. отъ които се падатъ на Ст.-Загорски окръгъ, а знае се, че по тия мѣста ленинитѣ стебла не се употребяватъ за добиване на влакна. Оставимъ ли тази година, тогава производството на ленини влакна и сѣме въ нашата страна става изобщо съвсѣмъ ограничено.

Засѣтитѣ съ конопъ пространства показватъ така сѣщо единъ скокъ прѣзъ 1897/98 г. — явление не лесно за обясняване. Самото производство на конопени влакна прѣзъ тритѣ години не прѣдставя нѣкои голѣми количества: — 984.742 кгр. е максимумътъ, а 477.400 (96/97 г.) е минимумътъ.

Изобщо взето, тѣзи три години не показватъ никаква *правилна* тенденция, по която бихме могли да заключаваме, расте ли, или се намалява пространството, засѣто съ ленъ или конопъ; но и да би личала нѣкаква тенденция, пакъ периодътъ е тѣй кратъкъ, че всѣко заключение би могло да ни доведе до погрѣшка. Съвсѣмъ друго би било, ако да имяхме цифри за двѣ-три десетилѣтия.

¹⁾ Глед. Докладътъ на Пловдивската камара отъ цитираната година (95—96), стр. 43 и по-нататъкъ, дѣто отъ г. Я. Чакалова сж изтъкнати подобни причини.

Статистика на лененитѣ и коно-

Мѣстности	Л е н ѣ								
	1896—97 г.			1897—98 г.			1898—99 г.		
	Пространство въ декари	Произвед. сымо въ кг.	Произвед. влакна въ кг.	Пространство въ декари	Произвед. сымо въ кг.	Произвед. влакна въ кг.	Пространство въ декари	Произвед. сымо въ кг.	Произвед. влакна въ кг.
Айтоска околия . . .	—	—	—	—	—	—	—	—	—
Ахнайска " . . .	40 ₀	—	—	—	—	—	—	—	—
Бургаска " . . .	63 ₀	—	—	12 ₀	5.800	4.600	2 ₀	—	—
Карнобатска " . . .	23 ₀	—	—	28 ₀	1.600	400	—	—	—
Бургаски окръгъ . . .	120 ₀	—	—	157 ₀	6.900	5.000	2 ₀	—	—
Бадчикска околия . .	7 ₀	600	1000	218 ₀	3.100	—	62 ₀	—	300
Варненска " . . .	—	—	—	0 ₀	8	6	—	—	—
Добричска " . . .	34 ₀	—	—	70 ₀	1.100	700	72 ₀	—	—
Провандийска " . . .	1 ₀	—	—	—	—	—	—	—	—
Варненски окръгъ . . .	42 ₀	600	1000	289 ₀	4.208	706	135 ₀	—	300
Възградчик. околия .	1 ₀	—	—	46 ₀	2.000	1.300	4 ₀	26	43
Видинска " . . .	8 ₀	—	—	—	—	—	—	—	—
Кудска " . . .	5 ₀	—	—	15 ₀	300	400	0 ₀	8	3
Видински окръгъ . . .	15 ₀	—	—	62 ₀	2.300	1.700	4 ₀	34	46
Въло-Слатинска ок. .	1 ₀	—	—	7 ₀	100	200	0 ₀	—	—
Вратчанска " . . .	7 ₀	—	—	10 ₀	600	600	4 ₀	100	100
Орховска " . . .	3 ₀	—	—	12 ₀	300	300	—	—	—
Вратчански окръгъ . .	12 ₀	—	—	30 ₀	1.000	1.100	4 ₀	100	100
Босилградска окол. .	—	—	—	0 ₀	5	4	0 ₀	6	3
Дупнишка " . . .	9 ₀	—	—	18 ₀	500	300	2 ₀	200	100
Кюстендилска " . . .	0 ₀	—	—	3 ₀	100	100	0 ₀	8	9
Радомирска " . . .	10 ₀	—	—	6 ₀	200	47	0 ₀	19	9
Кюстендилски окр. . .	19 ₀	—	—	27 ₀	805	451	3 ₀	233	121
Довенска околия . . .	4 ₀	—	—	2 ₀	10	100	—	—	—
Тетевенска " . . .	0 ₀	—	—	7 ₀	40	100	—	—	—
Троянска " . . .	1 ₀	—	—	1 ₀	42	47	—	—	—
Довенски окръгъ . . .	5 ₀	—	—	10 ₀	92	247	—	—	—
Берковска околия . .	3 ₀	—	—	3 ₀	14	16	1 ₀	20	30
Ломска " . . .	4 ₀	—	—	—	—	—	1 ₀	37	26
Фердинандска " . . .	21 ₀	300	100	47 ₀	2.400	900	2 ₀	100	13
Ломски окръгъ . . .	29 ₀	300	100	50 ₀	2.414	916	5 ₀	157	69
Карловска околия . .	—	—	—	—	—	—	4 ₀	100	700
Конушка " . . .	9 ₀	—	—	0 ₀	7	3	—	—	—
Овче-Хълмска " . . .	—	—	—	5 ₀	200	100	—	—	—
Пловдивска " . . .	—	—	—	0 ₀	—	—	—	—	—
Рупчоска околия . . .	1 ₀	28	28	2 ₀	100	46	0 ₀	12	11
Сърнено-Горска ок. .	0 ₀	—	—	0 ₀	7	5	—	—	—
Пловдивски окръгъ . .	10 ₀	28	28	9 ₀	314	154	5 ₀	112	711

пени посѣви и производства.

Мѣстности	Л е н ѣ								
	1896—97 г.			1897—98 г.			1898—99 г.		
	Пространство въ декари	Произвед. сымо въ кг.	Произвед. влакна въ кг.	Пространство въ декари	Произвед. сымо въ кг.	Произвед. влакна въ кг.	Пространство въ декари	Произвед. сымо въ кг.	Произвед. влакна въ кг.
Айтоска околия . . .	—	—	—	0 ₀	1	11	—	—	—
Ахнайска " . . .	—	—	—	—	—	—	—	—	—
Бургаска " . . .	9 ₀	—	—	38 ₀	1.200	1.400	—	—	—
Карнобатска " . . .	—	—	—	4 ₀	100	100	0 ₀	—	—
Бургаски окръгъ . . .	10 ₀	—	—	42 ₀	1.301	1.511	0 ₀	—	—
Бадчикска околия . .	—	—	—	—	—	—	—	—	—
Варненска " . . .	1 ₀	—	—	21 ₀	120	40	—	—	—
Добричска " . . .	—	—	—	—	—	—	—	—	—
Провандийска " . . .	1 ₀	—	—	—	—	—	—	—	—
Варненски окръгъ . . .	3 ₀	—	—	21 ₀	1.200	400	—	—	—
Възградчик. околия .	219 ₀	5.600	4.900	746 ₀	15.100	14.600	607 ₀	14.400	18.500
Видинска " . . .	241 ₀	4.800	3.700	628 ₀	10.800	10.500	377 ₀	10.300	6.300
Кудска " . . .	135 ₀	4.300	5.100	1.136 ₀	33.000	22.900	441 ₀	14.600	6.400
Видински окръгъ . . .	596 ₀	14.700	13.700	2.511 ₀	58.900	48.000	1.425 ₀	39.300	31.200
Въло-Слатинска ок. .	339 ₀	25.000	5.000	1.247 ₀	34.200	29.500	781 ₀	13.900	8.900
Вратчанска " . . .	444 ₀	7.000	2.300	1.164 ₀	34.800	17.600	844 ₀	41.200	15.900
Орховска " . . .	868 ₀	31.700	13.700	1.967 ₀	53.000	34.800	1.366 ₀	36.600	49.300
Вратчански окръгъ . .	1.651 ₀	63.700	21.000	4.379 ₀	122.000	81.900	2.992 ₀	91.700	74.100
Босилградска окол. .	370 ₀	9.900	5.300	588 ₀	28.700	17.900	649 ₀	24.100	15.800
Дупнишка " . . .	364 ₀	25.100	3.500	725 ₀	25.000	17.500	679 ₀	51.700	23.300
Кюстендилска " . . .	467 ₀	21.500	10.200	861 ₀	52.100	30.400	670 ₀	34.900	25.000
Радомирска " . . .	1.370 ₀	37.900	20.000	1.839 ₀	150.200	82.400	1.532 ₀	68.600	34.200
Кюстендилски окр. . .	2.573 ₀	94.400	39.000	4.014 ₀	256.000	148.200	3.581 ₀	179.300	98.300
Довенска околия . . .	307 ₀	19.200	5.900	786 ₀	28.600	37.000	636 ₀	22.100	12.900
Тетевенска " . . .	188 ₀	9.700	4.400	577 ₀	22.300	25.300	451 ₀	11.000	6.500
Троянска " . . .	82 ₀	3.300	2.300	196 ₀	8.800	6.600	185 ₀	8.700	5.700
Довенски окръгъ . . .	578 ₀	32.200	12.600	1.560 ₀	59.700	68.900	1.272 ₀	41.800	25.100
Берковска околия . .	297 ₀	11.900	6.000	631 ₀	1.550	1.460	723 ₀	26.900	27.000
Ломска " . . .	1.373 ₀	60.600	10.200	1.434 ₀	26.000	19.800	1.521 ₀	27.800	9.000
Фердинандска " . . .	502 ₀	11.200	5.600	758 ₀	20.900	11.000	540 ₀	16.100	16.000
Ломски окръгъ . . .	2.173 ₀	83.700	21.800	2.824 ₀	62.400	45.400	2.785 ₀	70.800	52.000
Карловска околия . .	—	—	—	5 ₀	100	300	—	—	—
Конушка " . . .	181 ₀	5.600	6.300	429 ₀	5.700	8.000	126 ₀	3.400	3.100
Овче-Хълмска " . . .	3 ₀	200	200	21 ₀	500	500	—	—	—
Пловдивска " . . .	107 ₀	5.500	6.900	85 ₀	700	3.700	10 ₀	400	900
Рупчоска околия . . .	125 ₀	8.500	5.400	224 ₀	12.100	6.400	257 ₀	15.000	7.300
Сърнено-Горска ок. .	16 ₀	800	700	31 ₀	300	200	12 ₀	—	37
Пловдивски окръгъ . .	434 ₀	20.600	19.500	798 ₀	19.400	19.100	407 ₀	18.800	11.337

Мѣстности околии и окръжи	Л е н ъ								
	1896—97 г.			1897—98 г.			1898—99 г.		
	Пространство въ декари	Произвед. сѣме въ ктр.	Произвед. влакна въ ктр.	Пространство въ декари	Произвед. сѣме въ ктр.	Произвед. влакна въ ктр.	Пространство въ декари	Произвед. сѣме въ ктр.	Произвед. влакна въ ктр.
Дубовицка околия . .	10 ₁	—	—	2 ₈	39	100	—	—	—
Плѣвненска " . . .	20 ₇	—	—	0 ₁	2	3	—	—	—
Плѣвненски окръжъ .	30 ₈	—	—	2 ₉	41	103	—	—	—
Кеманларска околия .	—	—	—	0 ₁	—	—	—	—	—
Поповска " . . .	3 ₄	—	—	1 ₃	3	2	—	—	—
Разградска " . . .	—	—	—	0 ₃	1	1	—	—	—
Разградски окръжъ .	3 ₄	—	—	1 ₃	4	3	—	—	—
Балъ-Бунарска околия	—	—	—	—	—	—	—	—	—
Бѣленска околия . . .	1 ₅	—	—	—	—	—	—	—	—
Русенска " . . .	1 ₇	—	—	0 ₉	36	18	14 ₂	200	200
Тутуванска " . . .	0 ₅	100	15	1 ₁	39	20	—	—	—
Русенски окръжъ . .	3 ₇	100	15	1 ₉	75	38	14 ₁	200	200
Никополска околия . .	3 ₁	—	—	2 ₅	100	100	—	—	—
Свищовска " . . .	—	—	—	0 ₃	23	23	—	—	—
Свищовски окръжъ .	3 ₁	—	—	3 ₃	123	123	—	—	—
Габровска околия . .	—	—	—	—	—	—	—	—	—
Севлиево " . . .	3 ₂	—	—	0 ₉	29	4	0 ₄	5	8
Севлиевски окръжъ .	3 ₂	—	—	0 ₉	29	4	0 ₄	5	8
Акадѣмларска околия	—	—	—	0 ₃	—	—	0 ₄	—	—
Куртъ-Бунарска " . .	—	—	—	—	—	—	—	—	—
Силистренска " . . .	—	—	—	—	—	—	—	—	—
Силистренски окр. . .	—	—	—	0 ₃	—	—	0 ₄	—	—
Каваклийска околия .	9 ₁	—	—	120 ₁	3.600	—	18 ₉	1.000	—
Котленска " . . .	—	—	—	1 ₀	100	20	—	—	—
Казлъ-Агачска ок. . .	32 ₈	600	300	39 ₆	1.100	400	25 ₉	19	29
Сливенска околия . . .	30 ₀	—	—	103 ₂	1.100	500	42 ₀	—	—
Ямболска " . . .	—	—	—	200 ₃	6.200	13.100	—	—	—
Сливенски окръжъ . .	71 ₉	600	300	464 ₅	12.100	14.020	86 ₄	1.019	29
Искрецка околия . . .	—	—	—	0 ₅	7	5	1 ₀	2	2
Новоселска " . . .	0 ₈	—	—	2 ₀	31	25	0 ₄	20	6
Орханлийска " . . .	0 ₄	—	—	2 ₄	15	24	1 ₃	10	5
Нардоска " . . .	—	—	—	—	—	—	—	—	—
Самоковска " . . .	—	—	—	4 ₅	200	100	2 ₃	100	100
Софийска " . . .	4 ₁	—	—	0 ₇	10	2	1 ₅	18	21
Софийски окръжъ . .	5 ₁	—	—	10 ₁	263	156	6 ₅	150	134

И с о н о п ъ	Л е н ъ									Конопъ	
	1896—97 г.			1897—98 г.			1898—99 г.			На 10.000 декари отъ цѣлото обраб. простр.	
	Пространство въ декари	Произвед. сѣме въ ктр.	Произвед. влакна въ ктр.	Пространство въ декари	Произвед. сѣме въ ктр.	Произвед. влакна въ ктр.	Пространство въ декари	Произвед. сѣме въ ктр.	Произвед. влакна въ ктр.	1896—97 г.	1897—98 г.
454 ₃	11.800	5.300	895 ₄	23.000	16.900	522 ₇	20.500	14.400	0 ₂₇	0 ₁₀	—
1.005 ₁	87.900	34.800	1.637 ₆	46.000	34.300	1.273 ₈	19.800	11.500	0 ₂₅	0 ₀₀₁	—
1.459 ₄	99.700	40.100	2.533 ₃	69.000	51.200	1.796 ₅	40.300	25.900	0 ₂₁	0 ₀₃	—
6 ₅	200	100	43 ₀	2.500	3.700	35 ₁	1.100	700	—	0 ₀₁	—
282 ₆	11.600	3.700	607 ₁	32.200	21.600	335 ₁	11.200	9.900	0 ₁₅	0 ₀₄	—
179 ₃	8.200	5.100	414 ₂	22.500	8.500	366 ₂	21.500	13.000	—	0 ₀₀₇	—
468 ₁	20.000	8.900	1.064 ₄	57.200	33.800	736 ₄	33.800	23.600	0 ₀₄	0 ₀₅	—
78 ₂	2.600	1.500	193 ₁	5.600	2.500	84 ₀	100	100	—	—	—
271 ₀	23.000	13.600	721 ₂	34.100	19.700	469 ₂	9.700	8.300	0 ₀₅	—	—
248 ₅	13.300	5.100	473 ₇	22.300	12.900	190 ₅	2.500	1.700	0 ₀₅	0 ₀₅	—
54 ₃	3.100	2.900	112 ₃	7.300	8.000	30 ₂	400	400	0 ₀₃	0 ₀₄	—
652 ₈	42.000	23.100	1.500 ₉	69.300	43.100	723 ₇	12.700	10.500	0 ₀₅	0 ₀₅	—
729 ₀	55.600	20.100	1.381 ₃	42.700	27.800	1.100 ₃	34.900	22.600	0 ₀₇	0 ₀₅	—
984 ₄	67.700	29.700	1.475 ₉	65.000	48.500	967 ₂	10.000	8.900	—	0 ₀₁	—
1.714 ₂	123.300	49.800	2.857 ₅	107.700	76.300	2.067 ₅	44.900	31.500	0 ₀₃	0 ₀₃	—
17 ₆	500	100	43 ₂	1.400	1.700	37 ₉	1.000	1.000	—	—	—
495 ₆	11.600	23.500	880 ₀	50.400	41.500	634 ₀	39.500	21.100	0 ₀₈	0 ₀₅	—
513 ₂	12.100	23.600	923 ₂	51.800	43.200	671 ₈	40.500	22.100	0 ₀₆	0 ₀₅	—
39 ₀	2.700	2.000	3 ₂	100	100	0 ₂	—	—	—	0 ₀₀₉	—
11 ₁	—	—	46 ₄	1.900	1.700	8 ₄	100	100	—	—	—
51 ₁	2.700	2.000	49 ₆	2.000	1.800	8 ₅	100	100	—	0 ₀₀₃	—
306 ₅	20.900	6.500	325 ₄	7.500	7.600	301 ₉	6.100	6.400	0 ₂₇	3 ₂₅	—
—	—	—	0 ₆	—	—	—	—	—	—	0 ₂₅	—
23 ₆	2.700	300	74 ₈	2.200	900	59 ₀	100	59	1 ₁₁	1 ₃₉	—
—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	3 ₇₂	—
—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	3 ₇₆	—
330 ₁	23.600	6.800	400 ₈	9.700	8.500	361 ₅	6.700	6.800	0 ₁₉	3 ₁₂	—
643 ₇	24.000	12.200	759 ₀	57.400	32.600	720 ₁	46.100	28.500	—	0 ₀₅	—
596 ₀	28.100	3.000	916 ₂	68.700	32.200	841 ₀	44.500	22.900	0 ₀₁	0 ₀₇	—
213 ₈	3.200	3.600	568 ₀	12.800	7.800	583 ₃	24.100	9.600	0 ₀₃	0 ₁₇	—
289 ₀	22.400	12.600	449 ₀	26.700	14.200	2.659 ₉	242.800	81.900	—	0 ₂₇	—
1.211 ₄	58.900	54.500	1.465 ₂	60.300	38.300	1.376 ₂	508	356	0 ₁₀	0 ₀₈	—
2.945 ₇	136.600	85.900	4.158 ₀	225.900	125.100	6.181 ₀	427.500	191.900	0 ₀₄	0 ₀₈	—
16 ₄₅	33 ₂₂	18 ₄₄	13 ₉₂	22 ₅₂	17 ₉₅	14 ₆₃	23 ₄₄	18 ₀₇	—	—	—
0 ₄₅	3 ₀₀	2 ₁₄	0 ₄₅	9 ₇₄	18 ₅₅	4 ₇₀	10 ₆₉	9 ₃₇	—	—	—
4 ₁₀	9 ₅₈	1 ₇₅	9 ₃₂	22 ₂₄	15 ₄₄	6 ₀₇	12 ₀₄	4 ₆₇	—	—	—
2 ₈₀	4 ₃₂	1 ₂₅	2 ₈₀	4 ₃₂	1 ₂₅	—	—	—	—	—	—
5 ₉₃	12 ₀₈	8 ₆₅	4 ₁₀	9 ₅₈	1 ₇₅	—	—	—	—	—	—
9 ₃₂	22 ₂₄	15 ₄₄	9 ₃₂	22 ₂₄	15 ₄₄	—	—	—	—	—	—
6 ₀₇	12 ₀₄	4 ₆₇	6 ₀₇	12 ₀₄	4 ₆₇	—	—	—	—	—	—
2 ₈₀	4 ₃₂	1 ₂₅	2 ₈₀	4 ₃₂	1 ₂₅	—	—	—	—	—	—
5 ₉₃	12 ₀₈	8 ₆₅	5 ₉₃	12 ₀₈	8 ₆₅	—	—	—	—	—	—
15 ₉₉	29 ₁₆	24 ₆₀	15 ₉₉	29 ₁₆	24 ₆₀	—	—	—	—	—	—
18 ₃₅	26 ₅₆	18 ₄₆	18 ₃₅	26 ₅₆	18 ₄₆	—	—	—	—	—	—
17 ₂₁	27 ₆₃	21 ₂₉	17 ₂₁	27 ₆₃	21 ₂₉	—	—	—	—	—	—
1 ₅₀	3 ₃₅	2 ₃₇	1 ₅₀	3 ₃₅	2 ₃₇	—	—	—	—	—	—
12 ₄₁	22 ₂₂	15 ₀₆	12 ₄₁	22 ₂₂	15 ₀₆	—	—	—	—	—	—
9 ₉₄	17 ₆₁	11 ₅₇	9 ₉₄	17 ₆₁	11 ₅₇	—	—	—	—	—	—
1 ₄₄	0 ₁₁	0 ₀₀₇	1 ₄₄	0 ₁₁	0 ₀₀₇	—	—	—	—	—	—
0 ₄₇	1 ₇₇	0 ₃₂	0 ₄₇	1 ₇₇	0 ₃₂	—	—	—	—	—	—
0 ₅₀	0 ₅₂	0 ₀₉	0 ₅₀	0 ₅₂	0 ₀₉	—	—	—	—	—	—
9 ₀₉	9 ₂₇	8 ₄₄	9 ₀₉	9 ₂₇	8 ₄₄	—	—	—	—	—	—
0 ₂₅	—	—	0 ₂₅	—	—	—	—	—	—	—	—
1 ₁₁	1 ₃₉	0 ₅₀	1 ₁₁	1 ₃₉	0 ₅₀	—	—	—	—	—	—
1 ₁₁	3 ₇₂	1 ₄₄	1 ₁₁	3 ₇₂	1 ₄₄	—	—	—	—	—	—
3 ₇₆	—	—	3 ₇₆	—	—	—	—	—	—	—	—
3 ₁₂	0 ₁₇	2 ₃₅	3 ₁₂	0 ₁₇	2 ₃₅	—	—	—	—	—	—
0 ₀₅	0 ₀₅	25 ₉₅	0 ₀₅	0 ₀₅	25 ₉₅	—	—	—	—	—	—
0 ₀₇	0 ₀₁	23 ₉₇	0 ₀₇	0 ₀₁	23 ₉₇	—	—	—	—	—	—
0 ₁₇	0 ₁₀	15 ₁₆	0 ₁₇	0 ₁₀	15 ₁₆	—	—	—	—	—	—
0 ₂₇	0 ₁₃	16 ₃₅	0 ₂₇	0 ₁₃	16 ₃₅	—	—	—	—	—	—
0 ₀₄	30 ₂₇	36 ₂₇	0 ₀₄	30 ₂₇	36 ₂₇	—	—	—	—	—	—
0 ₀₅	23 ₀₁	31 ₉₅	0 ₀₅	23 ₀₁	31 ₉₅	—	—	—	—	—	—

Мѣстности	Д е н ъ								
	1896—97 г.			1897—98 г.			1898—99 г.		
	Пространство въ декари	Произвед. сѣме въ кг.	Произвед. влакна въ кг.	Пространство въ декари	Произвед. сѣме въ кг.	Произвед. влакна въ кг.	Пространство въ декари	Произвед. сѣме въ кг.	Произвед. влакна въ кг.
околии и окръзи									
Казанлъшка околия . .	15 ₁	—	—	21 ₄	200	500	2 ₃	47	100
Ново-Загорска " . .	49 ₄	—	—	968 ₉	27.200	58.100	13 ₆	700	800
Търн.-Сейменска ок. . .	4 ₁	—	—	1.902 ₀	105.400	165.700	—	—	—
Старо-Загорска " . .	145 ₃	—	—	17.476 ₂	700.800	1.206.700	36 ₂	1.000	2.000
Чирпанска околия . .	—	—	—	—	—	—	—	—	—
Ст.-Загорски окръгъ . .	214 ₁	—	—	20.368 ₅	833.600	1.431.000	52 ₁	1.747	2.900
Илтиманска околия . .	1 ₀	100	33	1 ₄	48	27	—	—	—
Панагюрска " . .	—	—	—	—	—	—	0 ₂	11	3
Ищерска " . .	456 ₉	13.700	2.700	236 ₇	7.600	5.000	166 ₂	10.800	7.600
Т.-Пазарджикска ок. . .	76 ₃	3.600	1.500	—	—	—	—	—	—
Т.-Пазарджик. окр. . .	534 ₂	17.400	4.233	238 ₁	7.648	5.027	166 ₄	10.811	7.603
Брънзичка околия . .	2 ₀	—	—	—	—	—	—	—	—
Трънска " . .	3 ₈	—	—	1 ₀	36	18	0 ₂	5	7
Цариградска " . .	0 ₈	20	20	0 ₁	—	—	0 ₂	2	2
Трънски окръгъ . .	6 ₃	20	20	1 ₁	36	18	0 ₄	7	9
Горно-Орховска ок. . .	0 ₂	—	—	0 ₂	—	—	—	—	—
Дриновска околия . .	0 ₁	5	3	—	—	—	0 ₂	5	5
Еленска " . .	2 ₀	16	24	2 ₂	100	100	0 ₂	14	3
Кесаровска " . .	—	—	—	1 ₀	48	29	1 ₄	39	18
Павликянска " . .	5 ₂	—	—	0 ₂	—	—	—	—	—
Трънненска " . .	—	—	—	—	—	—	—	—	—
Търновска " . .	—	—	—	0 ₁	3	3	—	—	—
Търновски окръгъ . .	7 ₀	21	27	4 ₂	151	132	2 ₂	58	26
Борисовградска околия	5 ₀	—	—	—	—	—	—	—	—
Харманлийска " . .	17 ₇	—	—	—	—	—	1 ₂	5	20
Хасковска " . .	31 ₄	—	—	—	—	—	2 ₂	39	10
Хасковски окръгъ . .	55 ₀	—	—	—	—	—	3 ₂	44	30
Ески-Джумайска ок. . .	—	—	—	—	—	—	—	—	—
Ново-Пазарска " . .	—	—	—	—	—	—	—	—	—
Османъ-Пазарска " . .	—	—	—	1 ₂	100	100	—	—	—
Пърславска " . .	3 ₂	200	100	0 ₂	26	16	1 ₂	23	17
Шуменска " . .	—	—	—	—	—	—	—	—	—
Шуменски окръгъ . .	3 ₂	200	100	2 ₂	126	116	1 ₂	23	17
Цѣла България . . .	1.205 ₉	19.269	5.823	21.738 ₀	872.229	1.461.017	495 ₀	14.700	12.303

Е с о н о н ъ										Д е н ъ		Конопъ		
1896—97 г.			1897—98 г.			1898—99 г.			На 10,000 декари отъ цѣлото обраб. простр.					
Пространство въ декари	Произвед. сѣме въ кг.	Произвед. влакна въ кг.	Пространство въ декари	Произвед. сѣме въ кг.	Произвед. влакна въ кг.	Пространство въ декари	Произвед. сѣме въ кг.	Произвед. влакна въ кг.	1896—97 г.	1897—98 г.	1898—99 г.	1896—97 г.	1897—98 г.	1898—99 г.
5 ₄	—	—	25 ₂	500	1.300	32 ₂	627	197	0 ₅₅	0 ₂	0 ₀₅	0 ₁₀	0 ₀₆	1 ₁₇
0 ₄	—	—	1 ₂	100	30	—	—	—	0 ₈₈	16 ₁₄	0 ₂₂	0 ₀₀₆	0 ₀₂	—
4 ₀	—	—	8 ₀	10	22	1 ₉	—	—	0 ₁₂	51 ₁₂	—	0 ₁₂	0 ₂₂	0 ₀₅
14 ₀	400	200	0 ₈	13	100	—	—	—	2 ₂₁	315 ₉₉	0 ₀₆	0 ₂₇	0 ₀₁	—
16 ₀	—	—	1 ₇	49	34	5 ₂	300	100	—	—	—	0 ₃₉	0 ₀₄	0 ₁₅
40 ₇	400	200	36 ₉	672	1.486	39 ₇	2.300	700	1 ₀₁	534 ₁₂	0 ₂₄	0 ₁₉	0 ₁₅	0 ₁₈
78 ₂	2.700	800	81 ₄	4.200	3.500	86 ₂	4.800	3.300	0 ₀₈	0 ₁₂	—	6 ₁₂	6 ₃₄	7 ₂₄
58 ₀	200	200	5 ₈	100	100	—	—	—	—	—	0 ₀₁	0 ₄₄	0 ₄₁	—
112 ₀	—	—	—	—	—	33 ₀	—	—	48 ₃₈	25 ₄₂	17 ₆₄	12 ₀₀	—	3 ₅₀
138 ₁	—	—	177 ₂	2.800	1.000	2 ₇	7	19	2 ₂₂	—	—	4 ₀₂	5 ₂₁	0 ₀₈
333 ₀	2.900	1.000	264 ₄	7.100	4.600	122 ₀	4.807	3.319	7 ₅₀	3 ₄₄	2 ₄₄	4 ₈₇	8 ₂₂	1 ₁₉
743 ₆	37.200	7.400	763 ₂	61.500	30.800	684 ₂	31.300	17.400	0 ₀₉	—	—	34 ₄₄	36 ₉₉	31 ₇₇
108 ₂	2.300	2.600	461 ₀	29.900	19.800	456 ₂	29.300	19.700	0 ₂₅	0 ₀₅	0 ₀₂	7 ₁₉	31 ₅₂	28 ₂₇
374 ₂	24.700	30.000	775 ₀	56.200	34.100	713 ₂	43.600	39.000	0 ₀₄	0 ₀₀₅	0 ₀₀₅	2 ₈₄	42 ₃₉	39 ₆₁
1.226 ₅	64.200	40.000	1.999 ₀	147.600	84.700	1.835 ₁	104.200	76.100	0 ₁₂	0 ₀₂	0 ₀₀₇	22 ₁₆	37 ₂₂	33 ₄₀
239 ₀	11.700	7.100	454 ₀	21.500	14.400	487 ₀	12.600	4.800	0 ₀₂	0 ₀₂	—	9 ₃₂	18 ₄₂	20 ₄₅
58 ₂	6.900	3.100	74 ₂	5.000	4.500	76 ₂	3.900	4.600	0 ₀₂	—	0 ₀₅	9 ₂₄	12 ₀₀	13 ₁₈
39 ₀	1.600	900	128 ₀	11.300	8.000	147 ₂	10.700	7.800	0 ₁₂	0 ₁₆	0 ₀₂	2 ₈₀	8 ₃₂	8 ₀₆
28 ₀	1.100	300	144 ₂	15.200	8.100	106 ₂	3.700	2.600	—	0 ₀₇	0 ₁₁	2 ₂₇	10 ₃₁	7 ₂₇
766 ₁	43.400	30.600	1.065 ₇	39.500	30.300	845 ₂	29.800	14.300	0 ₁₀	0 ₀₉₆	—	23 ₉₉	32 ₉₉	27 ₀₅
3 ₂	200	100	58 ₀	3.600	2.500	57 ₂	3.300	2.900	—	—	—	0 ₀₄	9 ₄₇	10 ₂₄
306 ₂	19.100	13.800	430 ₀	27.000	16.800	388 ₂	18.900	9.100	—	0 ₀₀₂	—	11 ₀₂	15 ₂₂	14 ₃₄
1.442 ₂	84.000	55.900	2.355 ₀	123.100	84.600	2.100 ₁	82.900	46.100	0 ₀₆	0 ₀₂	0 ₀₂	11 ₀₂	18 ₅₀	16 ₈₅
189 ₀	4.000	2.100	195 ₂	6.500	7.300	95 ₀	2.500	1.300	0 ₂₁	—	—	6 ₀₀	6 ₉₅	3 ₄₅
86 ₂	3.800	9.700	50 ₂	1.800	2.800	35 ₂	200	300	0 ₂₂	—	0 ₀₄	2 ₅₅	1 ₂₄	1 ₂₆
59 ₂	1.600	600	81 ₇	2.800	1.500	22 ₀	200	400	0 ₇₆	—	0 ₀₅	1 ₄₄	3 ₂₄	0 ₂₂
335 ₅	9.400	12.400	327 ₂	11.100	11.600	156 ₂	2.900	2.000	0 ₂₂	—	0 ₀₂	3 ₂₆	8 ₂₄	1 ₅₁
—	—	—	0 ₂	25	27	—	—	—	—	—	—	—	0 ₂₂	—
—	—	—	0 ₈	1	18	—	—	—	—	—	—	—	0 ₀₂	—
1 ₇	—	—	10 ₂	1.200	1.200	15 ₂	400	300	—	0 ₁₁	—	0 ₁₅	0 ₂₇	1 ₂₃
5 ₂	100	100	6 ₂	200	100	115 ₂	2.300	500	0 ₁₉	0 ₀₅	0 ₀₇	0 ₂₉	0 ₂₂	6 ₁₄
3 ₂	—	—	—	—	—	7 ₂	200	600	—	—	—	0 ₁₇	—	0 ₀₅
10 ₁	100	100	18 ₀	1.426	1.345	138 ₂	2.900	1.400	0 ₀₄	0 ₀₂	0 ₀₁	0 ₁₁	0 ₁₉	1 ₄₇
19.544 ₂	930.300	477.400	34.640 ₁	1.464.499	984.742	29.364 ₂	1.248.207	734.056	0 ₄₀	8 ₄₄	0 ₄₀	7 ₉₉	13 ₇₀	11 ₈₂

Но туй, което статистиката не може да ни даде, азъ смѣтамъ, че можахъ да изтрѣгна при разпитването на разни лица. Въ Чепино напр. всички разпитани помаци и българи твърдѣха, че „едно врѣме“ съ ленъ сж бивали засѣти много по-голѣми пространства, отколкото сега. Цѣлото поле е било изпъстрено съ ленища, казва единъ старецъ, а единъ помакъ отъ с. Баня ме увѣряваше, че всичко, що е сега градина (съ зеленчукъ), едно врѣме било засѣто съ ленъ. Отъ тия разпити и азъ заключавамъ, че ленътъ е отстъпвалъ мѣсто тукъ на зърнената, но повече на зеленчуковата култура и особно — на фасулевата. Само въ с. Батакъ ми твърдѣха, че не се помни да се е сѣяло нѣкога повече ленъ отъ сега.

Сжщитѣ токо-речи свѣдения ми се даваха отъ стари селяни навредъ, дѣто имавъ случай да разпитвамъ по тѣзи растения. Така въ с. Баня (Костенецъ) ми разказваха, че помнятъ да се е работѣло по тия мѣста ленъ, но сега е изгубенъ; въ Кюстендилско една жена отъ с. Катрище ми разказваше, че тя сама е обработвала ленъ „едно врѣме“, но че сега му е загубила сѣмето. Сжщото нѣщо ми се потвърди отъ двама търговци въ Кюстендилско, които ме увѣряваха, че въ малки количества се работи ленътъ и сега.

Болкото се отнася до конопитѣ, за тѣхъ по-мжчно би могло да се установи отъ разпитваня, дали изобщо се увеличава или намалява пространството за посѣвъ, но сѣ пакъ нѣкои стари хора въ с. Баня (Костенецъ), въ долината на р. Огоста и въ Свищовска околия, които имавъ случай да разпитвамъ, потвърдѣваха, че едно врѣме конопътъ се е сѣялъ повече, но сега „народътъ“ бѣга отъ голѣмия му „захметъ“. Така че едно общо намаление на засѣтитѣ пространства съ конопъ и ленъ въ нашата страна се констатира напълно и отвредъ.

Цифритѣ по околии и окрѣзи ни даватъ леснина да изучимъ още и кѣдѣ и какъ сж се разпрѣснали ленътъ и конопътъ, т. е. географията на тия двѣ растения. Още повече се улеснява тази наша задача съ прѣставенитѣ нѣколко картограми, приложени на края на книгата.

Ленътъ се сѣе въ южна и ю.-западна България. Въ сѣверна се срѣща твърдѣ на рѣдко — най-вече въ Добричко или Балчишко и Фердинандско и Бѣлоградчишко. Срѣща се и въ нѣкои околии на централна България, но повече като *слѣди*, т. е. въ нищожни количества. Въ юго-западна България, както може да се види на картограммитѣ, ленътъ се обработва въ Дупнишко и Радомирско, но пакъ доста слабо, т. е. по-долу отъ срѣдната цифра за цѣлата

страна. И въ южна България това растение не се срѣща навредъ; въ Пловдивския и Хасковския окрѣзи се срѣща въ твърдѣ слаби количества; повече се работи въ нѣкои околии на Бургазския окрѣгъ, а най-много въ околитѣ на Ст.-Загорския окрѣгъ и въ Пещерска околия на Т.-Пазарджишкия. Като си припомнимъ, че въ Ст.-Загорско ленътъ се сѣе като маслодайно растение, оставатъ само нѣкои мѣста на Бургазския и Сливенски окрѣгъ, па най-вече Пещерската околия, дѣто ленътъ се култивира повече за влакната. Може да се каже, като заключение отъ моитѣ изучаваня въ това отношение, че *Пещерската* околия днесъ, и тѣкмо *Чепинско*, е единичната областъ въ нашенско, дѣто ленътъ се обработва за влакно въ една *систематична* форма т. е. отъ година на година и отъ кѣща въ кѣща. Изгуби ли се единъ денъ и отъ Чепинско лепената култура въ сжществующитѣ тамъ стари форми, за което вече има признаци, тогава нашата стопанска история ще може да запише унищожаването и на послѣднитѣ остатѣци отъ чисто домашната форма на лепеното производство и индустрия и да завърши съ това единъ важенъ периодъ отъ развитието на нашето стопанство.

Конопътъ се сѣе въ по-голѣми количества и на по-голѣмо пространство, но пакъ не може да се каже, че е разпространенъ въ цѣлата страна. Най-правилно понятие ще си съставимъ за неговата география, ако си прѣставимъ България като единъ четиригълникъ съ основа Родопскитѣ планини и теглимъ единъ диагональ отъ Кюстендилъ къмъ Силистра, тогава тригълникътъ, който има за основа дунавското корито ще бѣде тригълникъ на конопената култура, а противоположниятъ, т. е. тоя, който има за основа родопското било, ще бѣде областъ, дѣто конопитѣ не се сѣятъ. Ако сравняваме засѣтитѣ пространства въ разнитѣ околии по отношение на срѣднитѣ величини, ще отбѣлѣжимъ тугакси, че максималниятъ пунктъ е *Радомирската околия* съ съсѣднитѣ ней Трънска, Брѣз-нишка, Софийска, Дубнишка и Кюстендилска; отъ тукъ на тѣй културата отслабва въ правилни лучи, нѣйдѣ по-дълги, нѣйдѣ по-кѣси. Южна България изобщо не произвежда конопи; има мѣста дѣто дори не сѣятъ това растение. Въ цѣла източна третина на нашето отечество конопенитѣ посѣви сж тѣй сжщо рѣдки. Всичко това най-добрѣ се вижда на приложенитѣ къмъ края на книгата двѣ картограми за конопенитѣ посѣви. Какво ще бѣде повлияло за изгонването на това растение отъ изброенитѣ мѣста? Ако става дума за най-източната частъ на България, Дели-Ормана или Тузлука, тукъ наистина се срѣщаме съ единъ

факторъ, който въ с.-западна и ю.-западна България не се — срѣща това е *турското* население. Турското население като общо прѣвило не сѣе конопъ, па и не носи конопено платно; то познава отдавна памучната прежда и съ нея си служи. Така че изслѣдвачътъ би се спрѣлъ на турското население, като причина за липса на конопената култура. Но тогава пъкъ какъ ще си обяснимъ липсата на конопени посѣви и въ такива мѣста покрай Балкана, дѣто турското население така сѣщо липсува, или пъкъ е въ такъвъ малъкъ процентъ, че не може да повлияе върху общия характеръ на явлението, като напр. Пирдопско, Панагюрище и пр.? Излиза, че турското население не е *единичната разлика* въ всички тие околии, та не може да се вземе и като обща причина. Ако прибавимъ къмъ това, че не можемъ да смѣтаме, нито почвата, нито климатътъ, като причини за липса на конопена култура по цѣлия този тригълникъ, защото конопътъ би могълъ да расте навредъ у насъ, както го доказватъ и послѣднитѣ опити на земледѣлческитѣ каси, ще извадимъ заключение, че нѣкое по-друго стопанско явление е гонило отъ тие мѣста конопитѣ. Това е безъ прѣспирна *памукътъ*. Тукъ всички носятъ памучени дрѣхы; близостта на морето и близостта на Цариградъ е спомогнало за по-бързото и по-раншно разпространение тукъ на памука и тъкмо въ тоя случай може да се признае влиянието на турското население. Турското население по нашата страна по-рано и по-скоро се подаде на размѣната; това може да се забѣлѣжи не само по отношение на памука, но и въ всички други платове за облѣкло и покъщнина. Всѣки търговецъ у насъ знае, че турчинътъ е по-добъръ и по-щедъръ купувачъ отъ българския селянинъ; пъкъ и най-повърхностнитѣ етнографични изучвания ще потвърдятъ грамадната разлика между българския селянинъ и турския въ казаното отношение.

Както и да е — въ подробности нѣма да се увличамъ — щомъ памукътъ е изгонилъ конопътъ по тия мѣста и щомъ още се знае, че памукътъ не расте по тѣдѣва и ще трѣба да се докара отъ чужбина, та ако ще би и отъ самата Македония, трѣба да признаемъ, че консоматорътъ е могълъ да се сдобие съ памукъ и памучена прежда само на тържището чрѣзъ размѣна и срѣщу пари. Отъ тукъ азъ правя и заключение, че *паричната размѣна* въ тия мѣста се е явила много по-рано. Най-стара ще бѣде тѣ край морето и въ близкитѣ къмъ Цариградъ мѣста, отъ дѣто постепенно е прониквала на вѣтрѣ въ двѣтъ части на нашето отечество, по политѣ на Балкана. Покрай Дунава размѣната и тъкмо

паричната е проникнала по-късно, а най-късно достига тя до югозападната частъ на нашата страна — Софийско и Кюстендилско. Не трѣба, мисля, да прибавямъ, че въ много мѣста на Кюстендилския окръгъ паричната размѣна и къмъ освобождението дори не бѣше проникнала.

Тия твърдѣ интересни заключения, които азъ можахъ да извадя, само като се опирахъ на конопитѣ и лена, дохождатъ да се потвърдятъ и отъ много други културно-стопански явления, присѣщи на нашата страна. Азъ мисля да се позова тукъ само на голѣмитѣ домакинства по селата или задругитѣ, както ги наричатъ въ литературата. Оскѣднитѣ макаръ изучвания по тоя въпросъ¹⁾ могатъ да ни накаратъ да вѣрваме, че задругата, изчезнала въ източна (сѣверна и южна) България, се срѣща сѣ по-често, колкото отиваме къмъ западъ и има най-запазени форми въ ю.-западната частъ на нашето отечество — Софийско, Трънско, Радомирско, Кюстендилско и пр. и пр. А знае се, въпрѣки може би мнѣнието на авторитетния Лавелъ, че задругата се е разлагала и изчезвала най-вече подъ натиска на *паричното стопанство*, което я направи съвсѣмъ излишна. Ще рече — дѣто паричното стопанство е прониквало по-късно, тамъ ще се срѣщатъ и повече остатѣци отъ задруги и обратно, отъ което пъкъ слѣдва, че въ източна България и ю.-източна паричната размѣна е проникнала по-рано отколкото въ западна и ю.-западна.

Подиръ тия бѣлѣжки нека ми бѣде позволено за подкрѣпа на изказаната мисль да прибавя още, че въ градоветѣ по цѣла България, дѣто паричната размѣна е била установена много по-отдавна и дѣто ще рече памукътъ и памучната прежда сѣ могли да проникнатъ много по-рано, конопътъ и ленътъ сѣ изчезнали и отъ употребение, и отъ посѣвъ. Само въ нѣкои отъ тѣзи градове, които и до день днешенъ не сѣ си изгубили селско-земледѣлческия характеръ и лежатъ тъкмо въ ю.-западната частъ на България, като Радомиръ, Брѣзникъ и пр., конопенитѣ облѣкла и посѣви се срѣщатъ. Като изказвамъ тая мисль, азъ никакъ не изпущамъ изъ прѣдъ очи, че градскиятъ жителъ живѣе само съ размѣната и занаятитѣ. По това е по теория, а у насъ има много градове съ прѣдимно занятие — земледѣлието.

¹⁾ Изв. Ев. Гешевъ, Задругата въ Западна България.

Д. Мариновъ. Жива Старина.

Ник. Поповъ. Задругата у главаницѣ и пр.

Азъ завършамъ въпроса за статистиката, за да прѣмина по-нататѣкъ, безъ да се спирамъ критично върху нѣкои отъ цифритѣ по посѣвитѣ и производството, макаръ че въ нѣколко мѣста имахъ случай да срѣсна цифри, които не се съвпадатъ съ даннитѣ на статистичната публикация, като напр. въ с. Батакъ, Бая (Самоковско) и т. н.

III.

Стопанската форма на конопената или ленена индустрия по нашенско днесъ прѣдстави голѣмъ интересъ. Организацията на производството и на силитѣ, които участвуватъ въ него, е съвсѣмъ проста, свързана съ затворената епоха на селско-стопанското домакинство. Както ще може самъ читателятъ да заключи отъ по-долнитѣ редове, обработката на конопа и лена става въ най-простата домашна форма, безъ раздѣление на работата или операцийтъ, както би казалъ Зомбартъ, или въ формата на Hausfleiss, както би се изразилъ Бюхеръ. Тукъ нѣма повече отъ едно разпрѣдѣление на работата по полъ, каквато е общата, дуалистична система, която господарува още въ нашето селско домакинство. Но нека разгледаме отдѣлнитѣ моменти въ производството на тия двѣ растения.

Ленътъ¹⁾ се сѣе къмъ Георгиевъ-денъ (23 априлъ) и до края на мѣсеца. Земята се прѣорава нѣколко пѣти, наторява се добръ и се раздробява. Прѣди да се хвърли сѣмето, прѣкарва се нивата отгорѣ съ влакъ (брана); сѣмето се хвърля на гѣсто и се минава пакъ съ влакъ отгорѣ. Въ четири-петъ дни отгорѣ сѣмето пониква. Слѣдъ израстването на първитѣ стрѣбчета се захваща „ваденето“ т. е. изкуственото поливане чрѣзъ вади. За по-голѣмо удобство самото „ленище“ е разпрѣдѣлено на лѣхи, покрай които тече водата; нѣкъдѣ лѣхитѣ иматъ и дъски отстранѣ — сѣ за сѣщата цѣль. Ваденето на ленищата, което се приповтаря, споредъ характера на лѣтото, всѣки 4—7 дни, е създадо особни обичаи, въ които се криятъ много елементи на българското сервитурно право. Въ село Бая (Чепинска) напр. дѣто водата е въ изобилие, поливането става безъ особни мѣки и прѣчки, но въ други села, като Каменецъ, Ракитово и пр., дѣто водата е по-малко, изникватъ чести караници, които сѣ създали и особни правила за вадене. Поливането става не както на ливадитѣ; тукъ казватъ „саратъ се“, т. е.

¹⁾ Описанието на техниката, както при сѣянето, така и при обработването на влакното е направено споредъ анкетата въ Чепинско най-вече.

обикновено почва ваденото прѣвъ, който има най-бърза нужда, а другитѣ се пореждатъ подиръ него съ нѣколко дневно прѣдизвѣстиване. Става обикновено така, че отъ една недѣля, и повече дори, се знае, кой кога ще вади ленището си. Поливането е една отъ най-деликатнитѣ работи: безъ вода ленътъ не може да вирѣе, но пакъ и многото вода го боздисва — прави го да жълтѣе. Въ с. Батакъ ленътъ се не полива дори, защото ваятъ чести дъждове. Ленътъ не се копае; но се плѣви отъ трѣва споредъ нуждата.

Тукашиятъ ленъ — отъ мѣстно сѣме — има тънко и право стѣбло, високо до 50 с.м., но затова устойчиво срѣщу мѣстнитѣ вѣтрове. По думитѣ на нѣкои селяни, които сѣ насѣли прѣзъ 1902 г. сѣме, раздадено отъ Т.-Пазарджишката постоянна комисия, макаръ ленътъ да е станалъ добръ и далъ едно буйно стѣбло до 90 с.м. и 1 метъръ дори, билъ е на мѣста поваленъ отъ вѣтроветѣ.

Ленътъ зрѣе отъ Илинъ-денъ и до края на мѣсеца, когато се и бере. Обикновено се търга, отрѣсва се отъ прѣстыта и се връзва на грѣстъ (грѣстници). Занесенъ въ къщи, очуква се сѣмето му най-напрѣдъ съ особни бухалки или пералки, туря се подъ покривъ, за да се заварди отъ дъжда, който обикновено кара влакната да почернѣватъ, и така чака, дордѣто се свърши харманъ. Съ това се завърша първата група операции — добиването на суровитѣ материали. Въ тѣхъ участвува повече мъжътъ, само плѣвенето и търгането заедно съ свързването е прѣдадено въ рѣцѣтъ на жената.

Обработката на влакното се захваща съ *топенето*. Топенето на лена става въ особни едни трапища, не твърдѣ дълбоки, изкопани на открито и до нѣкоя вода — гореща или студена, грѣстницитѣ се разреждатъ и затрупватъ съ камъни; върху така приготвената купчина се пуца въ Чепино гореща вода — отъ термалнитѣ извори при с. Лѣджане; за да не бѣде водата съвсѣмъ гореща и да поквари влакното, размѣсватъ я съ студена. Всички околни села отъ Чепинското корито иматъ сервитутъ върху *топилата* на с. Лѣджане. Батачени напр. дохождатъ на голѣми групи по нѣколко домакинства съ кола, топятъ лена и оставатъ тамъ 3—4 дни, дордѣто си го прибератъ. Всички анкетирани лица отъ с. Батакъ показваха на „Горановитѣ“ топила, като на своя „бащиния“. За това право тѣ си иматъ и „тапия“. Сѣщо и с. Каменецъ има сервитутно право върху топилата на с. Лѣджане. Поради тия права на околнитѣ села Лѣджанската община още не може да регулира мѣстата около банитѣ и каквото и да прѣдприеме, тя ще трѣба по-напрѣдъ да

даде удобно мѣсто за топила на околнитѣ села, та послѣ да урежда своитѣ изобилни и лѣковити бани.

Ленътъ остава въ топилата 3—4 дня най-много; слѣдъ това го вадятъ и простиратъ на чадъри да съхне въ мѣрата близу до самитѣ топила. Така изсъхналъ ленътъ се закарва въ къщи, нѣкъдѣ се струхва на камара подъ покривъ, нѣкъдѣ пъкъ се остава още да досъхва.

Трѣба да отбѣлѣжимъ, че ленътъ се топи въ гореща вода само тамъ, дѣто има термални извори; инѣкъ въ топилата — по-дълбоко изкопани трапища — се пуца вода, която се остава да се сгорещи отъ слънцето, но тогава пъкъ влакната оставатъ повече дни — до една седмица — въ топилата, понеже ферментацията и гниенето е по-бавно.

По-нататъшната обработка на влакното е цѣла редица отъ операции, дълги и мъчителни, съсредоточени въ рѣцѣ на жени — стари и млади¹⁾. Отъ ранна есенъ, та че прѣзъ цѣла зима се протака прѣработването на влакното, дордѣто се обърне на прежда и платно. Трудноститѣ тукъ далеко надминаватъ обработката на вълната, безъ да се забравя и за крайната ѝ нехигиеничностъ.

Най-напрѣдъ изсъхналитѣ ленени стѣбла се чукатъ съ бухалка или ножеобразна дѣска, за да се начупи и омекне вътрѣшната маса на стѣблото и така да се отдѣлятъ влакната. Обикновено работницата взима въ едната си рѣка една група стѣбла, колкото ѝ обхваща рѣката, и удря съ бухалката, като захваща отъ върховетѣ. Тая операция се продължава, дордѣто се начупи вътрѣшната частъ на стѣблото и омекне. Така очуканъ, ленътъ се туря на „мелица“, която на други нѣкои мѣста се нарича „търлица“.²⁾ Мелицата е единъ дървенъ уредъ, съставенъ отъ двѣ дѣски, дълги до единъ метъръ и така скрѣпени, че между тѣхъ остава празнина до 5—6 см.; въ тая празнина пада единъ ножеобразенъ лостъ, прикрѣпенъ къмъ едина край за двѣтѣ дѣски, а къмъ другия свободенъ, съ дръжка, за да може да се налѣга и издига; омекналитѣ стѣбла се слагатъ напрѣко на мелицата и се удрятъ до тогава, дордѣто мекитѣ части на стѣблото изпадатъ и останатъ само влак-

¹⁾ Като изразъ на дългитѣ операции въ обработката на лена, разказватъ въ с. Каменець слѣдната „история“ — приказка. Единъ пътъ дохожда караконджартъ при една жена, която работѣла ленъ, за да ѝ излѣсти и отвлѣче. Тя захванала да му разказва, какъ се работи лена, какъ се чука, влаче и пр., но тая история е била тъй дълга, че пропѣли послѣднитѣ пѣтли, захванало да се съмба и караконджартъ избѣгва.

²⁾ С. Александрово, Видинско, съставено отъ прѣселенци.

ната. Мелицата се поставя или наврѣхъ земя, или пъкъ има крака, и тогава работницата трѣба да работи права или седнала. Този съвсѣмъ примитивенъ уредъ върши най-важната операция въ получването на влакната. По него и народътъ характеризира цѣлото ленено производство. Разказватъ, че зимѣ цѣлото с. Каменець напр. захваща отъ два часа прѣзъ нощта да гърми отъ траканията на мелицата. Слѣдъ очукването съ мелицата, отъ лененитѣ стѣбла се получаватъ влакната на една страна, които обикновено не се отдѣлятъ отъ рѣката на работницата и едни остатѣци отъ мекотината — наричани „пъздеръ“; тѣ се употребяватъ въ варѣта за мазане; тѣ се продаватъ обикновено 20 ст. оката. Влакната въ рѣката на сѣщата работница прѣминаватъ отъ мелицата къмъ гребенеца — желѣзни бодили, много по-дълги отколкото при гребенцитѣ за вълна, — прикрѣпени къмъ една дървена подложка. Влакната се „дръзатъ“ на гребенеца продължително врѣме, дордѣто изпада *калчицата* и остане само чистото влакно. Когато тая операция се свърши, влакната свиватъ на кѣжели (кѣдели). А кѣлчицата подлагатъ на нова обработка, та че най-подиръ и нея свиватъ на кѣжели. Прѣди това обаче влакната се *чешатъ* съ четка отъ четината на дива свиня, за да се изчистятъ окончателно отъ мекотината.

Чистата ленена кѣделя служи по-нататѣтъ за цѣла друга операция — *изпреждането*. Преденото на лена става много по-бавно и трудно отъ преденето на памука или вълната. Отъ преждата на чиститѣ ленени влакна се тѣче платно; отъ кѣлчицата се тѣкатъ черги обикновено смѣсено съ вълна.

За тая цѣлъ преждата варятъ най-напрѣдъ въ пепель — да побѣлѣе, а послѣ се захващатъ обикновенитѣ операции при тѣкането — расноваване, навиване на кросното и т. н. Уредитѣ за тѣкане сѣ подобни на ония, що се употребяватъ въ сѣшитѣ части на нашата страна — за тѣкане на памученъ платъ.

Описанието на разнитѣ операции, що дадохме до тукъ, иде да ни покаже, че тѣ въ технично отношение сѣ прости и примитивни. А нѣкои 70-годишни старци, анкетирани, показаха, че всички тия операции сѣ и до сега такива, каквито сѣ ги запомнили отъ дѣтинство. Тукъ не се забѣлѣзва нито нѣкое раздѣление на труда между работницитѣ, нито пъкъ употребението на нѣкой уредъ, който щѣ-годѣ да има характеръ на замѣстване на човѣшкия трудъ. Като оставимъ на страна посѣването и ваденето, всички други операции по прибирането на лена и обработката на влак-

ното сж съсрѣдоточени въ рѣцѣтъ на жената. Тѣ обикновено се вършатъ отъ една жена, като сж раздѣлени само съ едно разстояние отъ врѣме споредъ количеството на производството. Така жената обикновено изчуква всичкото сѣме; послѣ стѣблата се топятъ пакъ отъ нея — слѣдъ харманъ; като се освободи отъ другата полска работа, жената обикновено захваща да очуква всички си ленъ; послѣ го прѣкарва прѣзъ мелица — пакъ всички, послѣ го чеше съ четинвата четка и т. н. Ако има помощници отъ своето домакинство или отъ чуждитѣ, на тѣка напр., тѣ пакъ всички задружно вършатъ една и сжща операция — или само чукатъ, или само дързатъ или само предатъ и т. н. Както забѣлѣзахме по-горѣ, мъжътъ въ това производство само се явява до тамъ, дордѣто трае орането, сѣянето и ваденето на ленищата, т. е. дордѣто се прокарва твърдѣ характерния принципъ на нашето селско домакинство — дуализмътъ. Когато по нѣкои други мѣста на свѣта, дѣто е развито домашното производство въ ленената индустрия, па и по нашенско — въ вълнената индустрия — мъжътъ е и тъкачъ, у насъ при лена това се не срѣща. Дуализмътъ тукъ е отишълъ тѣй далечъ въ коренитѣ на нашето селско домакинство, че мъжътъ смѣта за крѣвна обида да се залови съ обработката на влакното; той по-скоро би ходилъ безъ риза, отколкото да работи „работата на женитѣ.“ Тѣкмо въ това врѣме наистина, когато жената се измъчва съ обработката на влакното, мъжътъ, свободенъ отъ полската си работа, се излежава въ крѣчмата.

Тия сж бѣлѣжкитѣ ни за техничната обработка на лена и организацията на силитѣ въ нея, тѣй както ги намираме въ чепинско.¹⁾ Отъ статистиката видѣхме, че има и други центрове въ нашата страна, дѣто се обработва и сѣе ленъ, но краткостта на врѣмето, съ което разполагахме, не ни позволи да ги обходимъ и опишемъ. Има обаче голѣми основания да се разширятъ по-горнитѣ описания и заключения и върху всички други области на нашето отечество, дори и върху Македония.

Конопътъ се сѣе въ по-голѣми количества и по всички краища на нашето отечество. Начинитѣ, по които конопътъ се сѣе или обработва, сж много прилични на тия за ленената култура. Въ

¹⁾ Не можемъ да не съзнаемъ, че нашето описание би имало много по-голѣма цѣна, ако би било придружено съ нѣкои фотографии и рисунки на уредитѣ, които се употребяватъ тукъ. Тая култура скоро ще загине, или ако съществува, прѣобразена на търговски начала, тя ще измѣни техниката си, и затова ще трѣба подробно да се изучи и опише часъ по-скоро.

всички мѣста на нашето отечество освѣнъ това тѣ сж еднакви, и ако се срѣщатъ нѣкои особености, тѣ сж твърдѣ незначителни. Дори по-напрѣднали индустриални заведения, като вѣжарницитѣ на дружеството „Конопъ“ въ Куртово-Конаре и Вѣжарската фабрика въ София си служатъ съ сжщитѣ похвати и инструменти; само гребенцитѣ тукъ сж по-голѣми, закрѣпени и т. н.; затова и ние ще дадемъ едно кратко и срѣдно описание на техниката и организацията на работнитѣ сили.

Конопътъ се сѣе отъ мѣстно сѣме около Георгіовденъ (23 априлъ) на земя прѣборана нѣколко пѣти и добръ наторена, прѣборана и пр.; поникването захваща слѣдъ нѣколко дни, и понеже конопътъ бива гжсто посѣянъ не може дори да се плѣви. Ваденето на конопитѣ е разпространено покрай балканскитѣ мѣста; въ по-голѣмата частъ на сѣверна България обикновено не се вади. Тамъ дѣто водитѣ сж въ употребление, служатъ си съ водата отъ рѣкитѣ и по редъ — съсѣдъ слѣдъ съсѣдъ. Два-три пѣти се вадятъ конопитѣ прѣзъ лѣтото, а когато е сухо и по-често. Конопътъ дори отъ мѣстно сѣме израства по-вече отъ единъ метъръ; но има и по-слабъ. Като *двудомно* растение, конопътъ не зрѣе еднакво: тичинковитѣ стѣбла обикновено узрѣватъ по-рано и къмъ Петровденъ се събиратъ; пестиковитѣ пѣкъ, които сж носители и на сѣмената, зрѣятъ по-късно и се събиратъ къмъ началото на м. августъ, намѣста и по-късно.

Изтѣрганитѣ стѣбла се свързватъ на грѣсти; очукватъ се отъ сѣмето, и като се освободи домакинството отъ другата си работа, занасятъ се на топилата. Рано обранитѣ влакна се топятъ прѣзъ прѣзъ м. юли още. Топенето става въ особни трапове, край горещи извори, рѣки или вади. Дѣто има гореща вода, топенето става въ размѣсена вода — топла и студена; дѣто нѣма такава, топенето става въ вода застояла и сгрѣна отъ слънчевитѣ лучи. Когато се топи конопътъ въ смѣсена вода, втасва за 3—4, най-много 5 дни; когато се топи въ студена, втасва по-късно — 7—8 дни. Втасването въ топилото се познава практически: когато влакното побѣлѣе; затова и женитѣ обикалятъ на нѣколко пѣти и наблюдаватъ вървежа на ферментацията. Самото топене става, като се нареждатъ грѣститѣ разперени въ траповетѣ и се затискатъ съ камъни. Топилата обикновено сж общи на цѣлото село и ползуването отъ тѣхъ е свързано съ разни мѣстни обичаи. На мѣста има цѣла поляна покрита съ топила: въ Горни-Лозенъ, Софийско, напр. азъ наброихъ до 70 такива топила. Има случаи, дѣто топенето става въ самитѣ рѣки; въ Кюстендилско напр. конопитѣ се топятъ въ самата Струма,

особно до с. Четирци; самитѣ жени тука газятъ понѣкога до поясъ въ рѣката, за да си топятъ конопа; а до с. Катрище, дѣто има много хубава вода за тая цѣль, се набиратъ по 500—600 души наведнажъ, за да се ползватъ отъ топилата; тукъ се взима дори и особна мѣстна такса за топенето: тъкмо по 4 пари на грѣстница.

Цѣль празникъ е по тѣзи мѣста за населението, когато отива да си топи конопитѣ: по нѣколко стотини, обикновено жени и дѣца, отиватъ наедно съ натоварени кола, съ пѣсни и веселби да топятъ конопитѣ. Не по-малко приятна гледка прѣдставятъ изваденитѣ отъ водата конопи и наредени на чадъри да съхнатъ на слънце. Тази частъ отъ обработката на конопа, като че е една голѣма отмора за измъчената прѣзъ цѣлото лѣто българска селянка. Ще трѣба да забѣлѣжа най-накрай на този процесъ — топенето, — че не всичкиятъ конопъ се топи еднакво: тичинковиятъ обикновено „узрѣва“ въ водата по-бърже, затова и по-малко го държатъ; а плодниковитѣ стѣбла — стоятъ по-дълго подъ водата. Въ долината на Огоста дори има една разлика въ названието. Тичинковиятъ се нарича „бѣлки“, а плодниковиятъ — „црѣнки“ (конопи).

Слѣдъ като се извади отъ водата и позасъхне малко на мѣстото, конопътъ обикновено се закарва въ кѣщи, дѣто се простира на грѣсти по стрѣхитѣ или плетищата още да досъхне. Изсъхналиятъ се прибира, дордѣто стопанкитѣ на кѣщата се освободятъ отъ другата си полска работа, за да почнатъ обработката на влакното по-нататѣкъ.

Самата обработка на влакното прѣдставя сжщо такъвъ дълъгъ и мъчителенъ процесъ, какъвто видѣхме при лена. Накратко отбѣлѣзано, конопитѣ се чукатъ най-напрѣдъ върху дѣска или самата земя съ чукало, бухалка, за да се начупи вътрѣшната частъ на стѣблото; остатѣкътъ се нарича *пъздеръ*. Слѣдъ това влакната се турятъ на мелица и пакъ се чукатъ, дордѣто се очистятъ съвсѣмъ отъ мекошината. Изпадалитѣ влакна заедно съ дреба служатъ за направа на черги, човали и пр. Хубавитѣ влакна пакъ се чешатъ на закрѣпени гребенци, послѣ съ четки отъ четина на дива свиня; свързватъ се на кжжела (бабица) и се прѣдатъ на прежда. Преждата се вари съ пепелъ и чакъ тогава се снове и пригажда къмъ стана, за да се тъче.

Цѣла зима покрай другитѣ тежки домашни работи, трае тая операция — прѣденето и влаченето отъ женитѣ и момитѣ. При това всички тия операции се извършатъ обикновено безъ каквито и да било организации на работнитѣ сили. Всѣка домакинѣа захваща

съ своята челядь или съ помощта на своитѣ близки съсѣдки съ чукането на конопитѣ и свърша съ тѣхното прѣдене. За никакво раздѣление на операциитъ не може да се говори.

Трѣба да споменемъ най-накрай, че обработката на конопитѣ е по-спорлива, отколкото на лена. Тукъ влакната обикновено сж по-дълги и по-плътни, та и на работника е по-лесно. Разбира се, че затова пакъ влакната и преждата на конопитѣ биватъ много по-груби, което се отразява и на самия платъ.

IV.

Ленътъ и конопътъ се употребяватъ за правене на разни прѣдмети за домашни нужди и облѣкло. Народътъ се е научилъ, може да се каже, да употребява всички части на тѣзи растения съ полза. Като захванемъ отъ сѣмето, та чакъ до пъздера — всичко има нѣкакво назначение въ домакинството на българския селянинъ. Сѣмената слѣдъ очукване се изсушаватъ и прибиратъ, една частъ отъ тѣхъ се отдѣля за бждещи посѣви, друга пакъ (отъ леноното сѣме) се употребява за цѣрове. Най-вече служи варено съ млѣко за налагане на цирки и други пълки.

Както видѣхме обаче отъ статистиката на посѣвитѣ, леноното сѣме въ старозагорско и нѣкои близки околии е станало напълно търговски артикулъ и се употребява отъ шарланджийницитѣ (яханитѣ) за придобиване на *сийреково* масло¹⁾. Тукъ влакното дори, по свѣдения събрани отъ г. Маналовъ, сегашния секретаръ на Камарата въ Пловдивъ, нѣма значение, понеже стърковетѣ сж кѣси — и затова се хвърля. Леноното масло тукъ играе роль и служи, за да замѣсти другитѣ масла отъ мѣстно производство, когато не сж произведени въ достатѣчни количества, поради слабата реколта на сусама или орѣхитѣ.

Пъздерътъ, който се получава и отъ конопитѣ и отъ лена, още при първото имъ чукане, служи за смѣсване въ варѣта и за мазане на новопостроенитѣ кѣщи. Продава се обикновено около 20 ст. за стара ока; цѣни се повече отъ разни други артикули, употребявани за сжщата цѣль. Тѣй излиза поне отъ думитѣ на мѣстнитѣ жители.

Дребътъ, що се получава при второто чукане и влаченето и на двѣтъ растения, се употребява за по-груби прѣдмети — черги, торби, човали и пр. Най-вече се правятъ черги и не само отъ тѣзи растения, а обикновено смѣсено съ вълненъ дребъ. На много мѣста

¹⁾ Докладъ на Пловдивската търговска камара — 1895—96 год., изработенъ отъ г. Я. Н. Чакаловъ, тогавашенъ секретаръ на Камарата.

при повѣвката на житото употребяват само ленени или конопени черги.

Има много случаи, дѣто изработеното влакно се продава още на кѣдели, които служат за направа на връви и въжа, както и за натѣпване на ладии и салове, които плават по Марица и др. мѣстни рѣки, прѣди да се насмолят. Въ Чепинско сѣ продавали и ленени конци, особно на абаджийтъ; но днесъ тая размѣна не съществува, главно защото самиятъ абаджийски занаятъ изчезва.

Най-много се употребяват тѣзи растения за платна. Платното се изтъкава или само отъ чисто конопъ или ленъ, или пъкъ мѣшано съ памучна прежда. Това платно се употребява или за долни дрѣхи, или пъкъ правятъ отъ него разни пешкири, очкурници и др., които служатъ за дарове на черкви, на свадби и т. н. Конопенитѣ платна, обикновено доста груби, се срѣщатъ навредъ изъ българскитѣ села, но чисто лененитѣ платна, дори и по-грубитѣ, сѣ истинска рѣдкостъ днесъ. Азъ едва сполучихъ напр. да си купя отъ една черква въ Чепинско единъ кѣсъ чисто ленено платно. По-тънцитѣ пъкъ ленени платна, употребявани за пешкири най-вече, съвсѣмъ сѣ изгубени, и човѣкъ може съ голѣма мъжнотия да намѣри въ нѣкоя по-стара къща само такива пешкири. Срѣщалъ съмъ обаче да се даряватъ такива пешкири на черкова или свещеници, и тамъ дѣто днесъ не се сѣе ленъ — явление твърдѣ важно за историята на това растение.

Отъ платната се правятъ долни дрѣхи — ризи най-много, но вече съвсѣмъ рѣдко отъ чисто конопено или ленено платно; както споменахъ и на друго мѣсто, обикновено външнитѣ части на ризитѣ — ржквитѣ и нагрѣдницитѣ — сѣ изтъкани отъ памучена прежда; а скрититѣ подъ другото облѣкло части сѣ отъ конопъ или ленъ. Само въ най-затѣтенитѣ краища се срѣщатъ груби конопени ризи, безъ памучни примѣсвания.

Отъ направеното до тукъ изложение излизатъ слѣднитѣ важни заключения за лена, конопа и тѣхнитѣ индустриални прѣработвания въ нашата селска къща, като домашна индустрия:

1) Конопътъ и ленътъ сѣ се сѣяли въ прѣдишни врѣмена врѣхъ много по-голѣми пространства, отколкото прѣзъ наши дни; наистина точни статистически данни за тая промѣна ние нѣмаме, ала показанията на по-стари хора добръ потвърждаватъ това.

2) Конопътъ и ленътъ дори до наши дни се сѣятъ и прѣработватъ само за домашни нужди, затова и цѣлата тѣхна прѣработка има затворенъ домашенъ характеръ при най-низка техника и най-просто организиране на работнитѣ сили. Цѣлата прѣработка —

добиването на влакното отъ стѣбла, влаченето, изпредяването и дори изтъкаването — се намира често въ рѣцѣтъ на единъ и сѣщи работникъ. Самата обработка поглѣща голѣмъ трудъ и е прѣдоставена въ рѣцѣтъ на жената.

3) Всичкото токо-речи производство е прѣдзначено за домашни нужди на стопанствата. Въ рѣдки случаи конопътъ или ленътъ се изнасятъ на пазара, а понеже не съществува съ тия растения търговия, тая случайна продажба има експлоататорски характеръ и уврѣжда интереситѣ на населението. Никаква специална домашна индустрия не е свързана съ конопа или лена, каквато е напр. сръбската въжарска индустрия или шлезийската тъкачна индустрия. Произведеното платно отъ конопъ или ленъ остава въ селската къща и тамъ се консумира.

4) Намалването на конопното и ленено производство — фактъ забѣлѣзанъ отъ самото селско население — е твърдѣ характерно явление и стои въ неоспорима връзка съ самото развитие на нашия стопански организъмъ прѣзъ XIX вѣкъ. Изчезването на конопа и лена се дължи на разпространяването на памучната прежда между населението, а понеже тая прѣжда се доставя отъ пазара, чрѣзъ парична размѣна, може да се прави заключение, че изгонването на конопа и лена отъ българската къща е вървѣло паралелно съ появяването и залячаването на размѣнното стопанство. Чисто външни факти — долнитѣ дрѣхи на българското население — доказватъ най-ясно тая мисль. Градското население носи само памучни платна; само по-малкитѣ градове, както Радомиръ, Брѣзникъ и др., които още не сѣ изгубили своя селски видъ, и сега употребяватъ конопени платна. Въ селата обаче конопътъ, а намѣста ленътъ оставатъ още и до днесъ, като общо правило, макаръ че и тука има изключения и дори доста голѣми. Цѣли области има, дѣто населението вече употребява само памука и като рѣдки изключения — конопа или лена.

Не бива да се отрича, че намѣста конопътъ и ленътъ сѣ изчезнали не толкова подъ тежината на паричната размѣна, колкото подъ влияние на земята, климата или други нѣкои мѣстни причини.

5) Излиза, че ние прѣкарваме още епохата, въ която тия *търговски растения* се сѣятъ и обработватъ, безъ да видятъ търговеца, а само за чисто домашни нужди. Теорията тукъ може да ни покаже пътя на бъдещето развитие, и азъ ще си позволя да отбѣлѣжа само нѣколко етапа отъ това развитие, както ми се рисува отъ направенитѣ наблюдения. Паричното стопанство, което ми се чини, е про-

никнало вече навредъ по нашенско, макаръ че половината, ако не и по-вече, отъ нашитѣ селски домакинства се обръщатъ къмъ пазара за твърдѣ малко продукти, ще дойде да разтласка досегашната дѣйностъ на нашето домакинство въ двѣ направления: а) нуждата отъ пари ще накара нашиятъ селянинъ да прибѣгва къмъ по-производителни сръдства и култури; б) тя ще го застави отъ друга страна да се откаже отъ всички ония производства, които на минутата не могатъ да се обръщатъ въ пари — продуктитѣ за чиста домашна нужда, между които спадатъ днесъ ленътъ и конопътъ. Едно общо намаление на конопената култура, ще рече, е неминуемо — за лѣнената азъ и не говоря. Това намаление ще бѣде по-бързо тамъ, дѣто земята, засѣвана съ конопи може да се посѣва съ други разтения — прѣдметъ на търговия; по-слабо ще бѣде пѣкъ тамъ, дѣто земята е най-сгодна за конопи. Нѣма да бѣде лишно да отбѣлѣжа тукъ, че тоя процесъ ще се спѣва и отъ други нѣкои чисто културни причини, като *привиката* на населението къмъ конопенитѣ платове, издигната на мѣста до обредностъ; масата свободенъ трудъ прѣзъ зимата и т. н. Така че културата на лена и конопитѣ, при наличността само на чисто домашнитѣ нужди, ще изчезва. Ала възможно е и да се запре този процесъ, па дори да се *захване и едно увеличаване на конопената и лѣнената култура* по нашенско. Това ще може да стане само тогава, когато тѣзи растения намѣрятъ тържище, било въ видъ на стѣбла, било поради сѣмената, било най-послѣ въ видъ на влакно и прежда — съ други думи — ако тѣ станатъ и въ нашата страна прѣдметъ на търговия, истински „търговски растения“. Такъвъ единъ повратъ е възможенъ, и ние го вече отбѣлѣзахме: въ старозагорско ленътъ се сѣе заради сѣмето, което се прѣобръща въ масло. Колкото се отнася до въпроса — дали ленътъ и конопътъ могатъ да станатъ прѣдметъ на търговия и поради *влакното*, слѣднитѣ редове на моята монография ще могатъ да отговарятъ. Още тука азъ мога да прѣдскажа, че скоро и въ нашата страна тѣзи растения ще придобиятъ пазарна цѣна, поради засилването на нѣкои фабрикации, основата на които сж ленътъ и конопътъ.

Б. Занаятчийска форма.

I.

Занаятчийската форма на конопената индустрия по нашенско е свързана съ *вжарството*, макаръ че се сръщатъ тукъ-тамъ и

тъкачки на конопени селски платна. Единъ отъ най-рѣдкитѣ занаяти въ нашата страна е тъкмо вжарството. Като си припомнимъ, че вжжата и врѣвитѣ сж продукти, отъ които всѣка една селска къща има нужда, като прибавимъ къмъ това, че вжарството нийдѣ не се сръща като домашна индустрия, и само твърдѣ рѣдко българскиятъ селянинъ си прави нѣкои прости врѣви за домашнитѣ си нужди, ще разберемъ, че причината се крие въ широко разпространената домашно-търговска форма на вжарската индустрия въ нѣкои окръзи на днешна Сърбия, особно на Вранянско и Лѣсковско. Прѣди освобождението тия мѣста съставяха съ нашето отечество една и сѣща „народостопанска“ единица. Тѣ изкарваха вжжата и разни вжжарски стоки, които сж се разнасяли по много краища на Южна и Сѣверна България; тѣ сж конкурирали на всѣкъдѣ и не сж допуснали да се зародятъ подобни занаяти другадѣ. При всичко това вжжарници сж се сръщали изъ сегашнитѣ свободни части на нашето отечество още отъ турско врѣме. Слѣдъ освобождението, когато границитѣ между тия области и сегашна България се затвориха, макаръ не така силно — канакътъ е плащаль 24 л. 100 kgr., вжжата — 8 л. 100 kgr., а суровиятъ конопъ и кълчища — 2 л. 100 kgr.,¹⁾ — захващатъ и въ нашата страна да изникватъ вжжарски дюкяни. Много отъ тия заведения сж били основавани отъ вжжари, забѣгали отъ вжжария Враня и Лѣсковецъ. Тия заведения обаче не сж изтрайвали дълго, види се поради голѣмата конкуренция на чужди стоки, и пришелцитѣ-вжжари сж напушвали занаята, като сж се връщали въ Сърбия отново. Нѣкои анкетирани лица ме увѣряваха, че *сръбското правителство* е употребявало разни сръдства, за да привлѣче тие работници назадъ въ страната. Не мога да не спомена тукъ, че единъ отъ пионеритѣ на тоя занаятъ е билъ г. Ив. П. Вжжаровъ, който едно подиръ друго се е мѣстилъ съ своята вжжарница отъ Трънъ въ Радомиръ, отъ тамъ — въ Чирпанъ, отъ Чирпанъ въ Пловдивъ, Царибродъ и най-подиръ — София, като е оставалъ навредъ слѣдъ себе си учени работници, па дори и цѣли вжжарници.

Какво е числото днесъ на вжжарницитѣ въ нашата страна, мъчно е да се опрѣдѣли. Азъ изучавахъ тоя занаятъ въ анкетна форма, та не ми бѣ възможно да се спирамъ отъ градъ въ градъ и да събирамъ свѣдения. Ала статистиката за вжжарското население ще може най-добрѣ да ни освѣтли.

¹⁾ Гледай „Тарифа за вносно мито на стоки отъ Турция, Сърбия, Ромъния и други държави, които нѣматъ търговски договори сключени съ кн. България“. Указъ № 1178 отъ 24/XII 1883 г.

Съ *вжарство* сж се занимавали въ България:

	Самостоятелно		Всичко (заедно съ членове отъ фамилията имъ.)
	м.	ж.	м. и ж.
1887	829	6	2875
1892	53	—	180
1900 (вжж и мрѣжи). 54	—	—	163

Както се вижда отъ тия цифри, прѣзъ 1887 г. е имало вжжари до 15—20 пкти по-вече, отколкото прѣзъ слѣднитѣ прѣброявания. Моитѣ анкетни изучаваня никѣдѣ не ми дадоха основание да заключавамъ за едно такова изгубване на вжжарския занаятъ, затова и азъ съмъ наклоненъ да свържа разликата съ неправилен разбираня на вжжарското занятие прѣзъ 1887 г. и отнасяне къмъ него лица, които съвсѣмъ не му принадлежатъ. Инѣкъ не може и да се обясни, какъ въ нѣкои мѣста, дѣто прѣзъ 1887 г. сж отбѣлѣзани до 50 самостояни вжжари, слѣдователно най-малко до 50 или 25 дукана, ако смѣтаме по двама съдружници, въ 1892 и 1900 не се срѣща нито единъ. Азъ съмъ наклоненъ да вѣрвамъ най-вече въ цифритѣ на послѣдното прѣброяване, но сѣ пакъ ще дамъ една сравнителна таблица, въ която сж отбѣлѣзани и прѣдишнитѣ прѣброявания. Ето тая таблица:

Самостояни домакини, заети съ вжжарство.

Градове или околии	1887.	1892.	1900.
Айтось	9 души	— души	— души
Бургасъ	10 "	1 "	— "
Варна	14 "	4 "	2 "
Добричъ	9 "	— "	— "
Провадия	7 "	— "	— "
Бѣлоградчикъ	6 "	— "	2 "
Видинъ	9 "	— "	8 "
Дубница	51 "	4 "	6 "
Кюстендилъ	31 "	12 "	5 "
Радомиръ	11 "	1 "	— "
Ловечъ	9 "	— "	1 "
Тетевенъ	4 "	1 "	— "
Троянъ	14 "	— "	— "
Берковица	15 "	— "	— "
Карлово	17 "	1 "	4 "
Пловдивъ	15 "	9 "	15 а околията 12
Плѣвенъ	9 "	— "	8 души
Разградъ	18 "	— "	— "
Бѣла	6 "	— "	— "

Русе	15 души	1 души	2 души
Тутраканъ	4 "	1 "	— "
Габрово	9 "	1 "	— "
Севлиево	31 "	— "	4 "
Кавакли	11 "	— "	— "
Сливенъ	19 "	— "	— "
Лимболъ	14 "	2 "	— "
Златица	21 "	— "	— "
Н.-Село	13 "	— "	— "
Самоковъ	32 "	— "	— "
София	35 "	5 "	1 "
Казанлъкъ	21 "	— "	— "
Ст.-Загора	13 "	3 "	6 "
Чирпанъ	15 "	— "	— "
Т.-Пазаржикъ	7 "	1 "	3 "
Трънъ	13 "	— "	6 "
Цариградъ	11 "	— "	— "
Г.-Орѣховица	25 "	2 "	— "
Дръново	54 "	— "	— "
Тръвна	35 "	— "	— "
Търново	50 "	— "	— "
Хасково	27 "	— "	— "
Харманлий	— "	1 "	1 "

Тия редове дохождатъ по-скоро да потвърдятъ нееднаквостта въ системата на прѣброяванията, отколкото да ни дадатъ основания за нѣкои научни заключения по вжжарския еснафъ въ нашата страна. Цифритѣ за 1887 г. сж изобщо голѣми у всички отбѣлѣзани пунктове; до толкова сж тѣ голѣми, че въ Дръново напр. отъ 54 вжжари прѣзъ това прѣброяване прѣзъ слѣднитѣ не се означава нито единъ; и въ много други мѣста личи същото нѣщо. Сравнително изучаване, ще рече е невъзможно, защото въ тритѣ прѣброявания къмъ вжжарския занаятъ не сж отнасяли една и съща категория население. Ако се запремъ върху цифритѣ отъ послѣдното прѣброяване — 1900 —, за което имаме основания да е направено при възможно най-тънката диференциация на занятията, едва ли ще можемъ да извадимъ нѣкои характерни заключения по вжжарството. Най-много е разпространенъ този занаятъ покрай сръбската граница — отъ сѣверъ и до югъ. Срѣща се туку-тамъ извътрѣшността на България обикновено слабо застъпенъ. Само въ Пловдивъ и околията му сж отбѣлѣзани до 49 души, мъже и жени отъ вжжарски сѣмейства, което ще състави точно 30% отъ цѣлото вжжарско население на България. Това се дължи безспорно на изникналата тамъ прѣди

8 години вжарска работилница — „Дружество Конопъ“ въ Куртово-Конаре. Също такова едно увеличаване на вжарското население ще се отблъбжи, вървамъ, за въ бъдеще и въ София, щомъ новооснованата тукъ фабрика захване своята работа.

За по-голяма точностъ ще трѣба да отблъбжимъ тука, че за 1900 г. къмъ графата „Вжарство“ ние сме отнасяли изобщо население, което се занимава съ производство на връви, вжжа, канапъ и мръжи.

Моето внимание при анкетата бѣше привлчено отъ вжарниците въ Трънъ (една), Кюстендилъ (3), Пловдивъ (К. Конаре), Царибродъ и София. Връзъ основа на изучения въ тия заведения ще направя и своитѣ описания тукъ.

Отъ тѣзи заведения само въ Трънъ и Кюстендилъ вжарниците иматъ форма на занаятчийски дукяни; Работилницата въ Куртово-Конаре е голѣма, акционерна и прѣдстави една прѣходна форма къмъ фабрична индустрия; Царибродската пъкъ се прѣнесе въ София, дѣто тя се явява вече като „Първа българска вжарска фабрика“. Последнитѣ двѣ заведения ще разглеждамъ въ слѣдната глава, защото тѣ се явяватъ като фабрична форма на вжарската индустрия.

II.

Вжарскиятъ дукянъ у насъ бива едно дълго, ниско и нехигиенично помѣщение: на една страна сж натрупани суровитѣ материали — кълчища и конопъ, на друга свършени и полусвършени издѣлия; всички прѣдмети въ заведението сж потънали въ прахъ и дребни конопени влакна, а подътъ не може да се познае, дали е постланъ съ дъски, или е чиста земя. За хигиена тукъ не може и да се говори. Ще ми се възрази, че културниятъ уровень на тия занаятчии е такъвъ, че нѣматъ нужда отъ по-добри уредени помѣщения и азъ може би че щѣхъ да се съглася, ако да не гледахъ, съ каква радостъ вжжаринътъ чака да се стопли, за да изнесе своята не особно сложна машина на двора или улицата и тамъ, на откритъ въздухъ, да работи; и пакъ — съ каква скръбъ лошото и студено врѣме кара вжжарина да се прибѣре въ мрачния и задушенъ дукянъ!

Техниката на вжжарския дукянджия е доста прибрана и проста. На една греда, забита въ пода или прикрѣпена къмъ стѣната, е

прикрѣпенъ най-важниятъ инструментъ — засуквачката. Засуквачката прѣдставлява единъ кръгъ съ 4 куки, прикрѣпени на единъ правоъгъленъ четворожгълникъ, вписанъ въ този кръгъ; самиятъ кръгъ е прикрѣпенъ на една ось, която се докарва въ движение съ помощта на едно зжбчато колело; това послѣдното пъкъ се движи или отъ единъ ступенъ лостъ — ржчка, или пъкъ чрѣзъ скрипци, карани отъ една връвъ, която се тегли. Засуквачката служи да осуква конопенитѣ кжжели — чисто изработени — въ отдѣлни върви или канапъ; четири такива канапа, закачени на четиритѣ куки на засуквачката се осукватъ на вжже; четири обикновени вжжета, засуквани по сжщия начинъ, образуватъ по-дебело вжже и т. н. На мѣста засуквачката се движи съ помощта на единъ работникъ — унгарска и по-свършена система; на мѣста пъкъ — засуквачката се движи съ помощта на скрипци, карана отъ една връвъ, закачена за пояса на работника. Осукването става съ отдалечаването на работника отъ засуквачката, чрѣзъ което връвта движи скрипеца и самата засуквачка. Изобщо и въ двата случая работникътъ захваща осукването отъ самия прикрѣпенъ стѣлбъ и се отдалечава; затова и колкото е по-дълго помѣщението, толкова по-дълги вжжета могатъ се изважда.¹⁾

Осуканото по този начинъ вжже или канапъ обикновено се полирва или изглажда. А отъ изгладени вжжета правятъ разни други прѣдмети, като юлари, колани и пр. Въ всички вжжарници, които посѣтихъ, се правятъ освѣнъ вжжета още и юларници, колани и пр.

Организацията на труда и производството тукъ е най-примитивна. Майсторътъ или калфата захваща операцията отначало — т. е. осуква отъ конопа канапъ, а отъ канапа вжжета — и продължава до край. Ако въ единъ дукянъ има нѣколко души работници, всѣки си има своя засуквачка и работи отдѣлно на нея вжжета, като захваща отъ най-първата операция; слѣдъ като бждатъ готови нужното количество вжжета, захващатъ пакъ всички работници заедно да правятъ юлари и други прѣдмети. Никакво раздѣление на операциитѣ тукъ не се забѣлѣзва, а работникътъ, билъ той калфа или занаятчия, изкарва продукта отначало и до край.

¹⁾ И тукъ трѣбва да отблъбжимъ, че фотографирването и точното описание на уредитѣ е важно за историята на нашата техника, па и стопанската ни култура, та за това трѣбва да стане то съ врѣме, дордѣто тѣзи уреди не сж загинали.

Всѣки вжарски дуканъ има прѣди всичко своя майсторъ-господаръ, научилъ занаята обикновено по наслѣдство отъ своя баща. Майсторътъ не може да работи самъ и затова има най-малко 1 чиракъ или калфа; на мѣста се срѣщатъ и по 2—3 души като калфи или чираци — помощници на майстора. Обучението трае 3—4 години и бива безплатно или само за прѣхраната. Нѣкои особни правила за заплащане труда и пр. не забѣлѣзахъ, дори и тамъ, дѣто този занаятъ е билъ доста развитъ. Обикновено се плаща 30 л. за шестъ мѣсеца на добъръ чиракъ; калфата получава 3—4 пѣти повече. Но за нормални надници тукъ не може да се говори, понеже това занятие никакъ не е доходно, та и самитѣ майстори не сж въ особно завидно положение.

Такова може да бѣде описанието на вжарския дуканъ. На нѣкои мѣста това занятие се упражнява и вѣнъ отъ дукяна. Така напр. въ Кюстендилъ има днесъ за днесъ до 3 вжарски дукяна, но освѣнъ това има и до 5 майстори вжари, които работятъ занаята по къщата си. Азъ не бихъ нарѣкълъ тая форма „домашна индустрия“, но тя сѣ пакъ е твърдѣ интересна, защото показва неслосното положение на вжарина въ еснафския дуканъ, на пазара. Ония, които работятъ по къщата си, иматъ пакъ свои помощници — чираци — било членове отъ чужди домакинства, било членове отъ собственитѣ тѣхни домочадия. Такива форми на производство срѣщнахъ и другадѣ.

Ако трѣба най-послѣ да се запра върху историята на тоя занаятъ у насъ, ще е нужно да спомена прѣди всичко, че тукъ нѣкоя постоянна тенденция не можахъ да отбѣлѣжа. На мѣста срѣщнахъ вжарски дукяни, закрѣпени едва прѣди нѣколко години: — въ турско врѣме не е имало подобни заведения; на други пъкъ — забѣлѣжихъ едно намаление въ тоя занаятъ. Въ Кюстендилъ напр. срѣщнахъ сега само 10 души отъ това занятие, когато къмъ 80-тѣхъ години на XIX вѣкъ е имало до 50 души вжари; а всѣкой майсторъ ималъ по трима калфи. Както забѣлѣзахъ по-горѣ, тукъ всичко стои въ свръзка съ вжарското производство въ прибавенитѣ по берлинския трактатъ къмъ сръбската държава области — Враня и Лѣсковецъ.

III.

Търговията съ вжарски стоки има двѣ страни. Най-напрѣдъ ние имаме тукъ търговия съ суровитѣ продукти, клчища и конопъ,

които се употребяватъ за производство на вжата. Като общо правило въ тоя случай, занаятчиитѣ купуватъ суровитѣ материали отъ мѣстни жители — селянкитѣ. Кюстендилскитѣ вжари напр. купуватъ конопа отъ селянкитѣ на с. с. Катрище, Четирци, Коняво, Новъ-Чифликъ, Тополовци и пр., които се смѣтатъ като центрове на конопената обработка. Купуватъ обикновено конопитѣ, изработени въ кждѣли, по 5—6½ гроша старата ока — споредъ годината. Сжитѣ цѣни на суровия и добръ извлеченъ конопъ забѣлѣжихъ и въ Софийско. Има врѣмена — на лоша реколта —, когато мѣстнитѣ вжари се обръщатъ за сурова конопена материя къмъ сръбскитѣ области — Враня. Но тукъ тѣ срѣщатъ голѣми мжнотии и дори полицейски прѣслѣдвания. Важно е прѣди всичко да се отбѣлѣжи, че сръбското правителство гледа съ много ревниво око на тая своя индустрия и прѣслѣдва всичко, което може да ѝ уврѣди. Така суровиятъ конопъ се облага съ износно мито, което по думитѣ на г. Ив. П. Вжаровъ достига до 10% сжщинско мито и 6% трошарана, та всичко 16%; когато обработенитѣ продукти — вжата — не плащатъ никакво износно мито. Отъ тия бѣлѣжки излиза, че донасянето на сурови материали отъ Сърбия, което би било интъкъ възможно, е почти запрѣтено. Нашитѣ занаятчи трѣба да се обръщатъ къмъ мѣстното производство, което и правятъ; това най-добрѣ ще се види отъ цифритѣ за търговията, които даваме по-долу. Но търговията съ суровъ конопъ по нашенско е изобщо слаба и неуредена. Затова и по-голѣмитѣ заведения, които изникватъ у насъ въ ново врѣме, се мжчатъ да уредятъ най-напрѣдъ този въпросъ — търговията съ конопъ —, а на мѣста дори — и сами да си сѣятъ по-голѣми пространства, за да се осигурятъ съ сурови материали за извѣстно врѣме. Но затова ще имаме случай да говоримъ къмъ края на монографията.

Другата страна на вжарската търговия е — разпродаване на готовитѣ стоки. Първиятъ въпросъ, който ще ни срѣщне тука, е — дали нашата страна има *сигуренъ пазаръ* за вжарски стоки, а послѣ — и кой търгува съ тѣхъ. При макаръ още ограничената размѣна у насъ, вжата сж единъ артикулъ, който намира най-широка консомация. И най-бѣдната селска къща има нужда отъ вжже; тая нужда може да издигне консомацията до 20 лв. годишно най-малко на едно домакинство, което при днешното число на до-

макинствата 665.148 — ще даде една сума от 13₃ мил. л.¹⁾ Наистина много наши селски къщи си служат с върви, изработени въ къщи, или с козяни вѣжета, па въ домашно производство, но тѣзи домакинства стават сѣ по-рѣдки, и всичко се обръща къмъ пазара. Всѣки новооткритъ селски дукань покрай първитѣ и най-необходими стоки за селото ще има и вѣжа. Тия цифри на всѣки случай даватъ голѣма надѣжда за развитие на вѣжарска индустрия въ нашата страна, особно като мислимъ, че консомацията далечъ не е достигнала своя краенъ прѣдѣлъ и има още много да расте.

Търговията на вѣжа е въ рѣцѣтъ най-напрѣдъ на самитѣ вѣжари. Тѣ излизатъ обикновено съ готова стока на мѣстния пазаренъ день и я разпродаватъ на стеклото се тамъ селско население, като купуватъ въ сѣщото врѣме и суровъ конопъ. Натурална размѣна, т. е. вѣжарско издѣлие за конопъ или жито токо-рѣчи не се срѣща. Нѣкои вѣжари изработватъ по-вече стока изведнажъ и ходятъ послѣ съ кола по селата и съборитѣ да я разпродаватъ. Това е единъ видъ амбулантна търговия. Освѣнъ това съ продажба на вѣжарска стока се занимава и всѣки бакалски дукань по нашитѣ села и градове. Търговцитѣ — бакали обаче продаватъ по-вече сръбска или европейска стока.

Цѣнитѣ, особно детайлнитѣ, на вѣжарскитѣ стоки биватъ твърдѣ различни въ разни мѣста на нашето отечество; тѣ сѣ много високи тамъ, дѣто селенитѣ купуватъ отъ бакалитѣ на кредитъ. Споредъ показанията на вещи лица днесъ цѣнитѣ на тия продукти могатъ да се смѣтатъ сръдно:

1 кгр. обработенъ левъ на кѣжели	1 ₅₀ лева
1 " " конопъ "	0 ₇₅ "
1 " " юта "	0 ₄₀ "
1 " канавъ отъ конопи сръдно	1 ₈₀ "
1 " вѣжа — отъ	1 ₁₀ — 4 ₅₀ "
1 " " сръдно	3 ₀ "

Да споменемъ най-подиръ, че външната търговия на нашата страна съ вѣжарски стоки се изразява въ слѣднитѣ цифри:

¹⁾ По точно нашитѣ селски домакинства по послѣдното прѣброяване, 1900 г., сѣ 500.785, а 164.363 сѣ градски; ние смѣтаме, че и единтѣ, и другитѣ иматъ еднаква насѣжна нужда отъ вѣжа и канави.

Вѣжарска търговия съ странство.

Вносъ.

Наименование на стокитѣ	1886		1890		1895		1900		1902		1903 (10 мѣсеца)	
	килогр.	лева	килогр.	лева	килогр.	лева	килогр.	лева	килогр.	лева	килогр.	лева
Вѣжета					400.017	701.657	342.032	336.288	529.196	513.891	525.034	498.549
Върви и канавъ	484.884	682.175	657.088	1.168.994	154.803	302.187	68.896	99.145	108.018	156.085	142.588	222.826
Юлари, колани и пр. . .					3.133	7.605	29.199	32.201	26.837	30.678	36.228	47.541
Мръжи	4.349	20.769	3.055	17.104	10.987	34.027	1.033	3.017	7.388	17.494	2.251	5.965
Всичко	489.283	702.944	660.138	1.186.098	568.910	1.048.476	441.220	470.646	671.234	718.146	706.091	774.381
Вѣжета					603	1.155	2.148	2.228	521	648	520	1.014
Върви и канавъ	6.023	11.485	[199]	359	12	24	2.770	2.813	408	421	51	122
Юлари, колани и пр. . .					326	1.425	26	74	13	20	220	350
Мръжи	245	610	105	400	476	1.312	96	485	1.007	4.826	1.341	1.296
Всичко	6.268	12.095	304	759	1.417	3.916	5.040	5.095	1.949	5.915	2.182	2.782

Износъ.

Най-напрѣдъ ще трѣба да отбѣлѣжимъ възъ основа на тая съкратена таблица, че ние имаме, както вносъ, така и износъ на вжарски стоки. Износътъ обаче е така малъкъ, че не може да има нѣкакво значение за нашата търговия, и ние ще трѣба да го оставимъ спокойно настрана.

Самиятъ вносъ е твърдѣ интересенъ. Ако 1886 год., подиръ войната, смѣтаме за ненормална, тя пакъ прѣдставлява единъ вносъ отъ близу $1\frac{1}{2}$ милионъ кгр. вжарски стоки; този вносъ трѣба да е расълъ, защото къмъ 1890 г. ние го виждаме да достига до 660138 кгр.; къмъ 1895 и особно 1900 г. тоя вносъ захваща да спада и достига до положение по-долно, отколкото е заималъ дори и прѣзъ 1886 год. Това спадане на вноса не бива да се свързва съ нарастване на вътрѣшното производство, както правятъ нѣкои автори; то е по-скоро резултатъ отъ общата стопанска криза у насъ, което се потвърждава отъ обстоятелството, че тутакси подиръ добритѣ години — отъ 1902 насамъ вносътъ захваща да расте и достига до цифри много по-високи: за 1902—671234 кгр., а за 1903 само за 10 мѣсеца—706091 кгр. Не трѣба да забравяме, разбира се, че отъ нѣкоя годнна насамъ ние имаме по-голѣмо вътрѣшно производство, инѣкъ вносътъ щѣше да бѣде още по-голѣмъ. По отдѣлно вземени вжарскитѣ стоки нѣматъ еднакъвъ вносъ: най-много се внасятъ вжжета, по-малко връви и канапъ, послѣ идатъ юларитѣ и най-послѣ — мрѣжитѣ, вносътъ на които се колебае между 1092 и 10987 кгр.

За да се види, отъ кои държави постѣпватъ у насъ най-много вжарски стоки, ние сме събмили слѣдната таблица:

държави	вжжета;		връви и канапъ;		юлари, колани и пр.;		мрѣжи.	
	1896—1902		1896—1902		1896—1902		1896—1902	
	кгр.		кгр.		кгр.		кгр.	
Австрия	14805—	9021	20225—	5682	1800—	1796	1412—	633
Англия	3223—	1012	1848—	7288	—	—	1452—	2756
Белгия	6573—	2107	—	376	—	1	—	1
Германия	9302—	2379	65884—	37348	578—	657	1083—	600
Египетъ	—	2339	—	—	—	—	—	—
Италия	59152—	73956	30816—	52856	—	632	500—	2272
Ромжния	2667—	113	—	7	36—	13	46—	42
Русия	27329—	5421	2032—	400	—	2482	—	—
Сърбия	285652—	423462	54840—	2704	767—	20475	—	1
Турция	22453—	9664	11897—	1349	2327—	199	2003—	1077
Франция	869—	22	—	8	49—	22	110—	—

И тая таблица крие голѣмъ интересъ за мѣстопроизхода на внесенитѣ вжарски стоки у насъ. Прѣди всичко първото заключение, което може да се прави отъ тая таблица, кога става дума за най-обикновенитѣ вжжета, е че тѣ идатъ най-вече отъ Сърбия; вървитѣ и канапътъ идатъ най-много отъ Германия; юларитѣ и др. най-много отъ Турция и Сърбия; а мрѣжитѣ — най-много отъ Англия, Италия и Турско. Второто заключение, което можемъ да направимъ отъ тази таблица, е още по-важно. Ние даваме тамъ цифри за двѣ години — 1896 и 1902, т. е. режимътъ на нашата търговия до началото на търговскитѣ договори и крайната тѣхна година, за която имаме готови цифри (договоритѣ изтичатъ на 31/XII 903 год.); така че тия два крайни периода ще ни дадатъ основание да сѣдимъ за промѣнитѣ, които сѣ станали въ нашата външна търговия съ вжарски стоки. И наистина цифритѣ показватъ, че отъ 285.652 кгр. вносътъ на вжжета отъ Сърбия прѣзъ 1896 г. е порастналъ до 423.462 кгр. прѣзъ 1902 г.; едно сравнително по-малко нарастване имаме за Италия — отъ 59.152 кгр. прѣзъ 1896 г. на 73.956 кгр. прѣзъ 1902 год.; когато обратно — вносътъ отъ вжарски стоки на всички други държави — Австрия, Англия, Белгия, Германия, Ромжния и Турция пада на нѣколко пѣти. Съ други думи — търговскитѣ договори по отношение на вжжета сѣ били най-благоприятни за Сърбия, тѣ сѣ и помогнали да изтласка другитѣ конкурируещи държави. Сѣщото може да се каже и за юларитѣ, коланитѣ и пр., когато канапътъ има малко по-друга тенденция.

Да споменемъ най-подиръ, че нашиятъ износъ отъ вжарски стоки, колкото скромненъ и да е, отива за въ Турция и трѣба да е резултатъ на обикновена погранична търговия. Неговото значение, както показватъ цифритѣ, е твърдѣ слабо.

Тъкачеството въ занаятчийска форма е съществувало, па съществува и до днесъ въ нѣкои мѣста; има го дори въ нѣколко дукяна спазено и въ София, Ючбунаръ. Тия дукяни тѣчатъ и продаватъ платна въ сѣщото врѣме. Осѣнъ памучни платна, тѣ продаватъ и конопено. Но анкетата ми потвърди, че нийдѣ *мжжета* не тъкатъ конопено платно, дори и въ с. Годечъ, дѣто тъкачеството е по-развито. Платното отъ конопа, което се продава по тия тъкачни дукяни, се размѣня отъ селянскитѣ за памучно платно. Така че тъкането на *конопени* платна е оставало винаги работа на женитѣ, въ чист⁰ *домашна* форма.

Общитѣ наши заключения по вжарството у насъ могатъ да се стѣснятъ въ слѣдвитѣ кратки положения:

1) Вжарството, като занаятчийство е твърдѣ рѣдко въ нашата страна; като домашна индустрия е още по-рѣдко явление. Причината на това трѣбва да се търси въ обстоятелството, че едва до прѣди 26 години ние сме съставлявали една област и народостопанско цѣло съ прочутата люлка на вжарството въ Враня и Лѣсковецъ. Освобождението дава вече условия за една вжарска индустрия у насъ, и тя захваща да изниква. Но въ занаятчийската форма тая индустрия не може да вирѣе добрѣ.

2) Консомацията на този продуктъ е вече голѣма, ала тя ще расте още по-вече, и затова ще трѣбва да чакаме една по-висока форма на тази индустрия, която не закѣснѣ да се яви вече въ нѣколко прѣдприятия — вжарски фабрики.

3) Суровиятъ материалъ — конопѣтъ — обаче е оскъденъ, защото тамъ, дѣто той се работи въ изобилие, не е станалъ още търговски продуктъ въ чистия смисълъ на думата: той служи за една домашна индустрия и чисто домашни нужди на населението.

4) Търговията съ грубитѣ вжарски стоки и днесъ е въ ржцѣтъ на Сърбия: — договоритѣ дадоха на сръбскитѣ вжжа много прѣдимство прѣдъ вжжата на другитѣ вносителки у насъ, на дори и на нашитѣ *мѣстни* вжжа.

Съ тия два пункта обаче ние ще се занимаемъ по-вече, когато разгледаме и фабричната форма на конопената и ленена индустрия въ нашата страна.

В. Форма на едра индустрия.

I.

Твърдѣ интересенъ стопански фактъ е, че покрай чисто домашната форма и занаятчийската въ нашата страна се срѣща още и *едра или фабрична форма* на производство, основата на които сж ленѣтъ и конопѣтъ. Изучването на послѣдната форма на производството — едрата — ще състави и послѣдната, макаръ и най-важна задача на моята монография.

До днесъ въ страната ни има три заведения, които прѣработватъ ленъ или конопи въ форма на едра индустрия; малко наистина на брой сж тѣ, но пъкъ малка е изобщо и самата наша страна — поприцето на това производство. Ние ще дадемъ въ кратки черти описанието на тия три заведения.

Най старото отъ тѣхъ е „*I-во акционерско вжарско дружество Конопъ*“, основано въ 1896/97 год., съ сѣдалище въ Пловдивъ

и работилница въ с. Куртово-Конаре. Това акционерно дружество има за задача на производството: вжжа разни видове, оглавници, канапъ, трокове за машини и пр. Работилницата брои двѣ голѣми здания, дѣто става производството и нѣколко по-малки за жилища на работници, канцелария и пр. Служи си за своитѣ цѣли съ 4 машини засукачки, унгарска система, ржчни; една машина за голѣми вжжа; единъ казанъ; една машина за мѣнене на конопа и нѣколко двойни мелици; единъ станъ за такане на трокове. Работилницата е имала първоначално добъръ майсторъ отъ Австрия, но той е билъ скѣпъ за силитѣ на дружеството и скоро е станало нужда да се откажатъ отъ него.¹⁾ Сега техничната работа се урежда отъ единъ по-добъръ работникъ българинъ измежду ученицитѣ на нѣмския техникъ.

Работници има обикновено 14—15 душъ; при усилена работа — дори до 30 душъ. Между тѣхъ различаватъ калфи и чираци; послѣднитѣ получаватъ до 15 лева мѣсечно и обуца, а първитѣ отъ 30—45 лева, безъ храна разбира се. Работнишкитѣ сили изобщо сж оскъдни, и дружеството е бивало често поставено въ затруднение при търсенето на работницитѣ. Имало е случаи, когато дружеството е прашало свои хора да търсятъ работници въ околнитѣ села. Подъ натиска на този работнически „гладъ“, дружеството дори е наклонно да прѣнесе своята работилница въ гр. Пловдивъ, което и скоро може би ще се осъществи.

Суровиятъ материалъ дружеството е доставяло по нѣколко пжтища. Най-напрѣдъ, понеже наоколо конопитѣ се не сѣятъ, дружеството е искало да привлѣче околното население къмъ обработката на конопи и е раздавало сѣме. Първата година конопитѣ станали, но втората година били изгнили, и фабриката не желаяла да ги купува; това е накарало населението да изостави съвсѣмъ новата култура. Дружеството се опитало да достави конопи отъ Сърбия, но голѣмото износно мито повдига цѣната имъ и прави обработката неизносна. Затова ние виждаме дружеството да се обръща най-подиръ къмъ лична (засебна) обработка на конопитѣ. За тая цѣль то си купува до 4—500 декара земя и самъ я посѣва съ конопи, обработва я и т. н. Прѣзъ 1902 год. дружеството посѣяло до 450 декари съ конопи, които станали много добри; топило ги въ специално приготвени топила край Кричимската рѣка и ги

¹⁾ Неговото мѣсечно възнаграждение не е надминавало 180 лева при безплатно жилище.

складираше на купи, защото не може да намъри работници, които да се заломят съ мъненето на гръстниците, макаръ че плаща по 10 ст. на kg. очуканъ конопъ. Тръбва да забълбжа тукъ, че опитътъ на дружеството да раздава сѣме на околното население или само да сѣе на свои земи е доста несполучливъ ступански и е една грѣшка отъ неразбиране на мѣстния икономиченъ битъ. Земледѣлската култура по тия мѣста е високо интензивна, земята много скѣпа. Населението на с. Куртово-Конаре се занимава най-вече съ отглеждане на зеленчуци, които зрѣятъ рано и се изпращатъ къмъ Пловдивъ и особно къмъ София. Разбира се, че при такива условия не е мислимо тукъ, около фабриката, да се въведе културата на конопа. Ще трѣбва фабриката да се погрижи, значи, да си достави суровия продуктъ отъ други мѣста на страната, дѣто конопената култура е по-доходна, и населението може съ полза да я възприеме.

Продуктите, които работилницата изкарва, сж най-напрѣдъ *вжжата* отъ всѣкаква дължина и дебелина; тукъ се работятъ най-тънки — за обикновена нужда вжжа, както и най-дебели и здрави — за артилерията. Освѣнъ това въ склада на работилницата се виждатъ разни други прѣдмети, освѣнъ оглавници и трокове отъ различна величина. Работи се и канапъ, но по-рѣдко, защото споредъ приспособенията за канапъ трѣбва да се употребява най-доброкачественъ конопъ, а пазарната цѣна не допуска това.

Изобщо дружеството основава всичката своя фабрикация върху консомацията на държавните нужди; то е сключило дори контрактъ съ държавните учрѣждения, споредъ който канапъ и вжжа трѣбва да се взиматъ само отъ неговата работилница. Това кара дружеството да не обръща толкова внимание на частната консомация и да не чака отъ нея. Разбира се, че и оплакванията на дружеството се централизиратъ около нежеланията на държавните учрѣждения да купуватъ отъ него вжжета, канапъ и др. продукти, като напр. телеграфо-пощенското управление, нѣкои артилерийски управления и пр.

Положението на дружеството въ първите години на опитъ и организация — не е било добро; то не е дало никакъвъ дивидентъ на акционерите. Не стига това, ами и стойността на акциите паднала отъ 100 лева на 30 лева. При всичко това, както ме увѣряваше директорътъ г. Душковъ, работата е много хубава, стоката си пробива пътъ, само че тѣхното внимание сега е обърнато къмъ военната консумация, та се отвлечатъ отъ тържището и не го изучаватъ. Врѣмето и опитътъ ще ги научатъ да бждатъ по-прак-

тични и да диятъ своята консомация между най-жизнената у насъ срѣда — селската маса.

Другата вжжарска фабрика е на г. г. Ц. Паяковъ и Ив. П. Вжжаровъ — „I-ва Българска вжжарска фабрика“, — основана по инициативата на г. И. Вжжаровъ. Това заведение е при приготвителните си още работи; строи се самата фабрика при Павлово; събиратъ се и складиратъ сурови материали и т. н. Странствуването на г. Ив. Вжжаровъ отъ градъ на градъ го е убѣдило, че вжжарството, като занаятчийски дуканъ у насъ не ще може да вирѣе, и затова ще трѣба да се прибѣгне къмъ една по-висока форма на производство.¹⁾ Г. Ив. П. Вжжаровъ е ималъ изпърво дуканъ въ Трънъ; послѣ се е прѣнесълъ въ Радомиръ; послѣ отишълъ чакъ въ Чирпанъ; слѣдъ това въ Пловдивъ и най-подиръ въ Цариградъ; навредъ той ималъ работилници въ форма на занаятчийски дуканъ, но животътъ го научилъ да търси спасение на вжжарството въ фабричната форма на производство. Това положение ми се вижда твърдѣ естествено. Сръбското вжжарство е въ форма на капиталистична домашна индустрия. Тамъ работи цѣлата фамилия, както свой конопъ, така и конопъ на търговците; кредитътъ на тѣзи занаятчийци е много доленъ, и тѣ сж съвсѣмъ притиснати отъ търговеца. Да си припомнимъ при това, че цѣли области сж посветени на тази индустрия, като Вранско, Лѣсковско, Крушовецъ, чакъ до Смедерево, та и изработените продукти излизатъ на тържището на цѣли маси. Така че тѣ ще подбиватъ всѣки занаятчийски дуканъ, който тепърва се появява. Друго щѣше да бжде положението, ако ние имаме отдавнашни занаятчийци; тѣ щѣха да се борятъ дълго, и щѣха да се упазятъ, макаръ и при незавидно положение. Ето защо азъ мисля, че ние ще можемъ да се боримъ съ сръбската конкуренция, ако се сдобиемъ само съ по-модерно и по-напрѣднато вжжарство, т. е. ако прибѣгнемъ къмъ едрата, машинна форма на вжжарската индустрия. Разбира се, че затова държавата ще трѣба да направи нѣкои жъртви, като прокара въ новите си договори една по-голяма защита на вжжарските

¹⁾ Първата Бълг. вжжарска фабрика е вече готова и почна работата си, макаръ още въ ограничени размѣри. Инициаторите тѣмъха изпърво да построятъ зданията си около желѣзопътната станция, но поради голѣмите прѣчки, които Соф. градско общ. управление имъ направи, тѣ се принудиха да се откажатъ отъ първата идея и да поставятъ фабриката близу до Павлово и с. Бояна на княжевското шосе. Постройките, които се състоятъ отъ едно голѣмо и дълго здание за работилница, складъ за сурови материали, жилище за работници и за директоръ, възлизатъ на 30.000 лева. Стойността на машините още не може да се опрѣдѣли, понеже не сж докарани всички.

стоки. Но прѣди да говоримъ за жертвитѣ, ще трѣба да покажемъ, дали наистина заслужва да се правятъ за вжарството жертви и дали тѣ ще се отплатятъ. Вжарската индустрия, освободена само отъ крайната конкуренция на външния свѣтъ, ще може да си пробие пътъ въ страната съ успѣхъ. Ние говорихме вече, че вжарството има сравнително голѣма консомация, защото подиръ солта, памука и желѣзото селската къща не може безъ вжже. И колкото да я намаляваме, тя пакъ ще надмине 20 лв. на къща годишно, като не забравяме, че има домочадия, които харчатъ и повече.¹⁾ Най-подиръ — тая консомация ще расте, колкото повече нашето селско стопанство се прѣобръща въ разнѣнно-парично и своитѣ козиневи вжжа, изработени въ къщи, замѣнява съ конопени — пазарски. Консомацията значи е на лице, а при това консомация силна, стабилна, насжщна. Другото важно условие за успѣха на тая индустрия — наличностъ на сурови материали — тѣй сжщо е на лице. Страната още произвежда голѣми количества конопи за домашни нужди; стига да се яви купувачъ на тия конопи, и селското домакинство скоро ще се откаже да ги употребява само, като ще гледа да ги прѣвърне въ пари. Тукъ липсува само една организация на търговията, единъ постояненъ пазаръ; новоизникналитѣ фабрики тъкмо ще могатъ да създадатъ този пазаръ. Г. г. Вжжаровъ и Паяковъ въ случая дѣйствуватъ по-тактично, търговски. Една година прѣди още да отворятъ фабриката си, тѣ захванаха да купуватъ отъ селянитѣ конопи по една износна цѣна и съ това ги подбуждатъ къмъ по-голѣми посѣви за слѣдната година. Не стига това, ами тѣ правѣха контракти съ разни земледѣлци за купуване на конопитѣ имъ, като подбудиха Централното управление на земледѣлскитѣ каси да раздава хубаво европейско сѣме на населението. Не е моята задача тукъ да се запирамъ върху този въпросъ — подобрене на конопената и ленена култура у насъ чрѣзъ чужди сѣмена — но трѣба да спомена, че отъ туй, което имахъ случай лично да видя, чуждитѣ конопи, особно болонскитѣ, ставатъ чудесни и каратъ най-апатичния човѣкъ да имъ се любува.

Че тая практика — раздаване на сѣмена, увеличаване на конопенитѣ посѣви и пр. — ще има благотворни резултати за нашето селско стопанство, доказва се още и отъ смѣтката за изгодността на тая култура, която азъ заемамъ отъ г. Ив. П. Вжжаровъ.

¹⁾ Споредъ изучаванията на самия г. Вжжаровъ, има домакинства въ южно-българскитѣ села, които употребяватъ годишно вжжа и за 40 лева.

При най-повърхностна смѣтка единъ декаръ може да даде до 80 оки конопени влакна, очистени и извлачени, които по 1 лв. оката даватъ 80 лв.; ако смѣтнемъ разноснитѣ до 15—20 лв. на декара, безъ да обръщаме внимание на труда, потребенъ за очукване и извлачване на влакната, ще имаме до 60—65 лв. доходъ. Самъ г. Вжжаровъ прави слѣдното сравнение за Пловдивъ:

1 уваръ, посѣянъ съ жито дава бруто:	70 лева
за оранъ сѣме и пр.	32 "
остава чистъ доходъ	38 "

1 Пловдивски уваръ, посѣянъ съ конопъ дава:

Доходъ 1) 250 клгр. конопи по 75 ст.	187.50 лева
" 2) сѣме 100 клгр.	125. — "
" 3) пѣздеръ и пр.	7. — "
а всичко	319. — лева

Разноски:

оранъ три пати	7.50 лева
жѣтва 4 работника	8.25 "
сѣметрошене	4. — "
топене на грѣститѣ	2. — "
измиване и изваждане	4. — "
очукване и изработване	15. — "
сѣме за посѣвъ (45 клгр.)	56. — "
всичко	96.75 лева

Остава чистъ доходъ 212.25 лева

Сумата изглежда наистина доста голѣма, тя може обаче и да се намали, като се прибавятъ разноски за изработване на стѣблото въ влакна и кѣжели, но пакъ конопитѣ ще дадатъ единъ добъръ чистъ доходъ. Това най-добрѣ ни говори, какво конопената култура е доходна и може да заеме важно мѣсто въ бюджета на нашия селски стопанинъ; ако е така, тогава ще трѣба да се подкрѣпи и самата вжжарска индустрия. Сжщото може да се каже и за ленената култура; тя е дори по-доходна и нейниятъ пазаръ е еднакво осигуренъ, било вжтрѣ въ страната, било въ чужбина. Има само една голѣма разлика въ обработката на тѣзи двѣ растения. Конопитѣ отиватъ за пригатвяне на вжжа, конопъ и пр. безъ да се прѣвърнатъ въ прежда; ленътъ пъкъ да се прѣвърне въ нѣкой по-високъ артикулъ — платна отъ какъвто и да било видъ — ще трѣба да се упреде механически. Механическото предене на лена обаче е една мжчна и скжпа фабрикация, каквата и въ Европа се яви много по-късно отъ памучната и вълнената. Затова и трѣба да бждемъ увѣрени, че у насъ по-скоро ще изникнатъ фабрики за платове отъ ленъ съ прежда, внасяна отъ Европа, отколкото фабрики за прежда, дори и при наличността на суровъ продуктъ.

Въ такъв случай и разпространението на ленената култура ще трѣба да бѣде въ свръзка съ изгодния износъ на лена въ кѣжели, макаръ че има и у насъ вече фабриканти, които мислятъ за основането и на една предилница за ленена прежда въ гр. Габрово, както ще видимъ по-долу.

Както и да е, по нашенско има вече направени опити за разпространението на ленената и конопена култура чрѣзъ по-добри европейски сѣмена. Още прѣди години министерството на търговията и земледѣлието е раздавало подобни сѣмена по разни мѣста между земледѣлското население чрѣзъ постояннитѣ комисии. Азъ споменахъ вече за резултатитѣ отъ раздадени сѣмена въ Чепинско. Населението, което отначало се отнасяло съ недовѣрие къмъ европейскитѣ сѣмена, сега само ги търси: особно добри сѣ тукъ резултатитѣ отъ конопитѣ; ленътъ, както споменахъ и по-горѣ, макаръ да е по-високъ отъ мѣстния, по-малко с издържливъ за мѣстнитѣ условия, и отъ тамошнитѣ вѣтрове се повалява.

Много по-добри сѣ резултатитѣ отъ опити на частнитѣ фабрики. Още прѣзъ 1901 год. г. Ив. П. Вжжаровъ е раздавалъ сѣмена въ Царибродско, па и самъ е культивиралъ булонско сѣме; резултатитѣ сѣ чудесни, и стърковетѣ сѣ израствали дори до 3 метра височина. И акц. друж. „Конопъ“ въ Куртово-Конаре е добило прѣвзходни резултати отъ булонски конопъ. Азъ бѣхъ очевидецъ на всички тѣзи резултати. Най-послѣ да споменемъ, че прѣзъ 1903 г. сѣмена отъ конопъ сѣ раздавали земледѣлскитѣ каси и първата вжжарска фабрика на населението отъ Софийско, Османъ-Пазарско, Ески-Джумайско, Прѣславско и пр. Фабриката е раздала по контракти до 14.050 клг. булонско сѣме, една частъ отъ което е купила отъ земледѣлскитѣ каси, а друга — добила отъ своята реколта въ Царибродско. До края на 1903 година фабриката купила около 30.000 клг. кълчица, като прѣдполага, че има останало у населението само отъ нейното сѣме още до 35.000 клг. кълчица. Земледѣлскитѣ каси сѣ раздали въ Осм.-Пазарско само до 4.500 клг. булонско сѣме, посѣяно на до 300 дек. земя. Събрано е до 3.000 клг. сѣме; реколтата пъкъ на влакното достига отъ 80-150 клг. на декаръ.

Интересни сѣ така сѣщо опититѣ съ ленено сѣме, прѣдимно рижско. Тукъ ще спомена само за опититѣ на чепеларското дружество „Родопско стопанство“. Ленътъ вирѣе много добръ въ областта на Родопитѣ и понеже около с. Чепеларе има до 50.000 дек. земя, непригодна за други култури, освѣнъ ленената, реченото дружество, покрай другитѣ свои грижи за стопанското повдигане на родния

си край, се е заловило да разпространи и ленената култура между населението. Прѣзъ 1903 г. това дружество раздало ленено сѣме, както мѣстно, така и рижско, отъ което сѣ получили до 3.200 клг. влакна; 350 кгр. сѣ само отъ рижски ленъ. Трѣба да се вѣрва, че при изгодността на тая култура тукъ нейното разпространение има голѣма вѣроятностъ. Само тържището, като неуредено, може да попрѣчка. Международниятъ пазаръ на тоя видъ продукти е осигуренъ, стига да се уреди вжтрѣшната търговия, да се намѣрятъ умни експортѣри и т. н.; за вѣрване е, че въ списъка на нашия износъ скоро ще можемъ да запишемъ и лена. Ала сѣ пакъ въ случая нашата истинска икономична политика трѣба да се стреми, ленътъ, ако се изнася, да бѣде въ по-високи продукти — прежди, платове, дантели и др., интъкъ по е изгодно стопански да остава въ страната.

II.

Едрата форма на конопена и ленена индустрия не се изчерпва само съ вжжарството. Има друга една областъ — много по-богата съ форми и разнообразие на продукти — *текстилната* ленена или конопена индустрия въ най-широкъ смисълъ. Тукъ можемъ да отнесемъ най-напрѣдъ преждата, а послѣ и разнитѣ видове платна. Въпросътъ е сега, да ли се срѣщатъ у насъ такива заведения, които обработватъ конопа и лена на прежда или платна съ помощта на машини и до колко имаме за тѣхъ условия.

Неотдавна — 1901 г. — се основа у насъ първата фабрика за конопени и ленени платна въ гр. Габрово. Историята на това заведение е слѣдната. Още въ 1900 год. единъ отъ основателитѣ на тази фабрика, г. Г. Рашеевъ, е билъ въ София по своя работа и въ срѣщата си съ нѣкои отъ ръководителитѣ въ военното министерство билъ подбуденъ къмъ основанието на една фабрика за конопени и ленени платове, отъ които има нужда най-много войската ни; г. Рашеевъ се общава да изучи въпроса. Като практикъ, той изучавалъ въпроса най-вече въ търговската му страна и се убѣдилъ, че такова едно прѣдприятие ще може да вирѣе, само съ помощта на вжтрѣшната консомация, тѣй като консомацията на войската само достига до 800.000 метра годишно; не малка е при това и обикновената гражданска консомация. Така сѣщо, по неговата смѣтка, ще бѣде много износна самата култура на лена и конопитѣ въ страната, и слѣдов. фабрикацията на преждата ще може добръ да вирѣе. По неговитѣ смѣтки едно пространство въ габровско засѣяно съ ленъ ще даде два пѣти по-голѣмъ доходъ, отколкото засѣто съ

житни храни. При тѣзи смѣтки и надежди се основава първата фабрика за конопени и ленени платове нѣколко километра далечъ отъ гр. Габрово отъ едно събирателно дружество съ 4-ца съдружници въ 1901 г. Тутакси се захваща една постройка край рѣка Янтра, на мѣстото на една воденица, която се попълня съ една турбина; тя се оказва тѣсна, разширява се и най-послѣ се натѣмняватъ 10 механични стана, специално за ленени и конопени платна, които се каратъ отъ водна сила чрѣзъ особни трансмисии, български фабрикатъ. Цѣлиятъ капиталъ, вложенъ въ фабриката до срѣдата на 1902 г., е възлизалъ на 65.000 лева. Прѣзъ цѣлата 1902 г. тази фабрика е правила опити, съ цѣль да се приспособи най-добрѣ къмъ производството, а още и да се научатъ и самитѣ работници. Така че нѣколко мѣсеца наредъ работата има училищенъ характеръ, което най-добрѣ, споредъ моето разбиране, гарантира солидността на прѣдприятието.

Приспособенитѣ въ фабриката машини могатъ да изкарватъ разни видове ленени платна съ ширина до 72 см. и 1 м.; но дружеството има идеята да докара още 10 нови машини, щомъ свърже надлежния контрактъ съ военното министерство, и така — да направи производството по-разнообразно. Една чудна тактика се забѣлѣзва въ това прѣдприятие, каквато изобщо може да характеризира само опитния габровски индустриалецъ, тактика, която гарантира успѣхъ на работата.

Работниятъ персоналъ на тая фабрика се състои отъ майстори и обикновени работници. Обикновенитѣ работници, които сж при познатитѣ социални условия на габровски работникъ, получаватъ отъ 11 лв. до 35 лв. мѣсечно; майсторитѣ — малко повече. Разбира се, че главната задача на тия работници е да наблюдаватъ движението на становетѣ. Самитѣ станове, отъ Германска система, правятъ до 150 обръщания въ минута и изтъкаватъ всѣки единъ по 80 м. на 24 часа.

Ще трѣба да отбѣлѣжа най-подиръ, че това прѣдприятие е концесионирано отъ държавата, споредъ съответния законъ — за насърчение мѣстната индустрия.

Споредъ свѣденията, които можахъ да събира наскоро, това прѣдприятие отива сравнително добрѣ и е разширено доста¹⁾ за краткии периодъ въ своето съществуване.

¹⁾ Фабричното зеведение днесъ на г. Г. Т. Рамеевъ е сравнително уголѣмено. Намѣсто 320 кв. метра постройки, каквито азъ заварихъ въ момента на анкетата, днесъ фабриката има 700 кв. метра постройки съ особни здания за складове, ковачница,

За да можемъ да вникнемъ по-добрѣ въ условията на една бждеща ленена или конопена текстилна индустрия у насъ, ще трѣба да разгледаме най-напрѣдъ вноса отъ тия продукти. А за по-голѣма пълнота на въпроса ние изработихме отвѣдната таблица за едно дестилѣние — послѣдното, като додадохме цифри и за други нѣкои текстилни вещества освѣнъ платоветѣ. И въ дадения случай ние ще правимъ сравнението си върху основа на *количеството*, т. е. по килограми, като по-твърдѣ критерий: цѣната скоро се измѣнява и за това паричната стойностъ на стокитѣ не е удобна за сравнително изучаване, макаръ тоя обичай да е вкорененъ вече у нашитѣ писачи.¹⁾

Когато става дума за вноса на суровитѣ продукти, трѣба да отбѣлѣжимъ, че не личи нѣкоя особно правилна тенденция. И до търговскитѣ договори количеството на внесенитѣ кълчища е било достигало до 98.831 кг.; тутакси слѣдъ договоритѣ то се увеличава, но отъ послѣ спада на половина. Увеличаването не бива да се свързва съ вътрѣшното производство, макаръ че къмъ това врѣме се създава акцион. работилница „Конопъ“; така сжщо и *спадането* на вноса не бива да се свързва съ кризата, понеже и къмъ 1902 г. то продължава да расте. Азъ съмъ наклоненъ да свържа тоя вносъ по-вече съ мѣстното плодородие или неплодородие на конопа. Въ *преждата* има по-ясна и правилна тенденция: по табличката се вижда, че вносътъ на суровата конопена и ленена прежда намалява отъ 1894 год. насамъ до незначителни количества; бѣлената и боядисана прежда, както и концитѣ отъ ленъ и конопъ показватъ тъкмо обратното, т. е. слѣдъ договоритѣ и тѣ намаляватъ наистина, но къмъ 1902 год. тѣхното количество пораста до цифра много

дърводѣлница, жилище за работницитѣ и т. н. Днесъ фабриката има до 12 механични стана и два рѣчни, както и много други необходими спомогателни машини за навиване на прежда, за сноване и т. н. Самиятъ работенъ персоналъ е увеличенъ отъ 25 души на 55. Стопанитѣ смѣтатъ дори да снабдятъ фабриката съ една предачница механична, което би било цѣль единъ прѣвратъ въ нашата ленена и конопена култура, но се оплакватъ, че не могатъ още да сключатъ единъ по-дълготраенъ контрактъ съ военното министерство, което е най-крупниятъ у насъ консоматоръ на ленени и конопени груби платове. При едно осигуряване на пазара, фабриката би могла да произвежда по думитѣ на стопанитѣ и до 5—600.000 метра платове годишно.

¹⁾ Има твърдѣ много случаи, дѣто единъ критерий би далъ много по-инакви резултати отъ другия. Така напр. постилки отъ западъ сж внесени прѣзъ 1902 год.:

Ав.-Унгария — 5003 кг. за 8.305 л.

Англия — 5177 кг. за 6.941 л.

И слѣдователно споредъ основата ще бжде и заключението ни, а грѣшката е много явна въ случая.

Наименование на стоки	1894		1896		1898		1900		1902	
	кгр.	лева	кгр.	лева	кгр.	лева	кгр.	лева	кгр.	лева
Конопъ и ленъ сурови	883	668	5,616	674	4,218	426	2,654	1,629	4,669	2,129
Конопъ и ленъ на къ- тища	93,831	25,886	109,726	28,305	101,946	26,431	46,960	18,035	36,663	18,158
Денева и коноп. прежда сурова	11,220	19,904	1,141	2,596	215	500	100	185	913	1,476
Денева и коноп. прежда бълена, боядисана	1,011	1,685	416	1,830	745	2,623	134	562	4,399	12,667
Ленени и конопени копчи бълени, боядисани	34,565	108,569	20,081	57,050	18,191	54,630	17,140	47,446	30,148	85,323
Постилки за крака ленени и конопени	10,516	18,011	13,677	20,521	8,691	11,489	3,078	4,160	13,314	20,927
Платна дебелци, киневиръ, човали и пр. небълени	1,079,650	721,609	1,164,381	712,914	1,363,113	793,880	490,590	347,299	1,507,521	919,814
Омшо — бълени, бояди- сани	298,287	308,261	92,550	203,458	140,970	227,104	21,654	63,668	73,520	203,764
Тънки ленени платна бъл- лени, боядисани	8,512	32,935	14,714	36,541	20,854	47,147	2,496	14,201	5,202	32,579
Дамаски, бохчи, чершани, кърни за постъ, пеш- кър и пр. и пр.	4,101	35,716	10,656	44,639	6,548	41,957	2,751	21,889	3,674	30,503
Тангели, ръсени и пр. отъ ленъ и конопъ	662	9,243	553	8,436	125	3,758	285	4,109	214	7,031
Гайтанджийски работи отъ ленъ или конопъ и пр.	442	3,424	1,107	6,114	1,391	5,372	646	8,236	495	5,391

по-голяма отъ годинитѣ около договоритѣ. На какво трѣба да отдадемъ това явление, мъчно е да се говори съ положителностъ; ала новоизникналата габровска фабрика сѣ пакъ не е безъ влияние тукъ: така прѣзъ 1902 г. отъ 4399 kgr. прежда боядисана и бълена, 3703 kgr. е безъ мито (фабриката има концесия и се ползува отъ безмитенъ вносъ на сурови материали); а отъ 30143 kgr. конци 12026 kgr. сж пакъ безъ мито; когато пъкъ въ 1896 г. отъ тия два артикула безъ мито не е внасяно.

Завършено-обработенитѣ продукти, особно платната, иматъ една и сжща, обща тенденция: въ началото на търговскитѣ договори тѣ сж обикновено внасяни въ по-голямъ количества; къмъ 1900 гѣ — въ свръзка съ общата наша криза — сж имали значително нама-ленъ вносъ, а къмъ 1902 г. вносътъ се издига токо-речи до пър-вото положение, а намѣста и повече. Така напр. дебелци платна, киневиръ, човали и пр. къмъ 1896 г. сж се внасяли до 1.164.381 kgr., въ 1900 г. — до 490.590 kgr., а въ 1902 г. 1.507.521 kgr. и т. н. — при всички артикули се забѣлѣзва по-силно или по-слабо сжщата тази тенденция.

На въпроса, отъ кои държави се внасятъ тия артикули, вие ще отговоримъ, безъ да даваме спелиална таблица. Конопътъ и ленътъ на стѣбла се внасятъ по-вече отъ Турция и Сърбия, като резул-татъ на *погранична размѣна*. Кълчищата идатъ най-вече отъ Сърбия, по-малко отъ Турция и Австрия; дохождатъ и отъ Русия и Германия, но въ по-ограничени размѣри. Преждата дохожда най-вече отъ Австрия; а концитѣ — отъ Турция и Италия; по-малко — отъ Австрия и Германия. Постилки за подъ и пр. идатъ по-вече отъ Англия, а по-малко — отъ Австрия и Италия. Дебели платна, киневиръ, човали, и др. подобни идатъ най-много отъ Англия, по-малко отъ Австрия, Италия, Турция, Германия, Холандия и пр. Дебели платна и киневиръ, бълени и пр. идатъ отъ Русия, Австрия, Англия, Белгия и пр. Тънки платна идатъ най-много отъ Австрия, Белгия и Германия. На другитѣ стоки нѣма и да се спираме.

Тая малка статистика е достатъчна да ни покаже, че при днешнитѣ наши условия, консомацията на конопени и ленени пла-тове отъ всички категории заедно надминава 1, мил. килограмма срѣдно; и това е доста да даде работа не само на едно фабрично заведение отъ подобенъ родъ. Ами трѣба ли да напомняме, че всички българи днесъ още употребяватъ за долни дрѣхы домашно памучно платно, а така сжщо и за пешкири, постилки за маса

лешкири за ржцѣ и пр. и пр.? Заключение то отъ всичко туй е твърдѣ ясно, за да има нужда да го повтаряме тукъ. По отношение на конопени и ленени платове нашата консомация е още слаба — едва въ началото си; съ развитие обаче на градскитѣ центрове и на истинско градско население, — което за всички свои нужди да привикне да се обръща къмъ пазара, — тая консомация ще почне да расте съ силна и неочаквана може би тенденция отъ нашитѣ съврѣмънници. Не трѣба да забравяме само, че ако е дума за фабрикация на платна и рѣстъ на тѣхна консомация, памучнитѣ трѣба да се поставятъ на по-първо мѣсто, като по-евтини и по-нуждни, но ние въ случая и не засѣгаме този въпросъ, като далеченъ на нашата задача.

Ако речемъ да направимъ нѣколко общи заключения за едрата форма на конопена и ленена индустрия у насъ, ще трѣбва да отбѣлѣжимъ, че

1) Едрата ленена и конопена индустрия у насъ е едва въ зачатото си и се състои отъ 2 вжарски фабрики и една за платове, изникнали при съвсѣмъ неблагоприятни условия;

2) Тѣхното бждеще развитие е обаче осигурено само отъ вътрѣшни стопански сили, стига тия заведения да се намѣрятъ въ енергични и опитни ржцѣ; защото — отъ една страна тѣ иматъ една силна народна консомация, която днесъ се намира едва въ началото на своето развитие и която слѣдов. има още много да расте; отъ друга страна пъкъ — суровитѣ материали, потребни за развитие на тази индустрия, се намиратъ въ изобилие въ самата страна и могатъ да се произвеждатъ още въ по-голѣми количества, ако нуждата на производството го поиска;

3) Има тукъ да се работи по-вече въ търговско отношение, т. е. съ помощта на *размѣната* да се извади суровия продуктъ отъ ржката на селянина, като пъкъ въ сѣщето врѣме се приучи той да се обръща по-често къмъ пазара за ония продукти, които досега е произвеждалъ дома си;

4) И въ едната, и въ друга посока вече работятъ нашитѣ обществени органи, а понеже тая политика съвпада съ общото стремление на нашето селско домакинство да прѣминава къмъ развѣнно стопанство, резултатитѣ сж осигурени;

5) Тая едра индустрия се явява въ нашата страна не изкуствено насадена, а резултатъ на назрѣли стопански нужди.

Г. Заключение.

Индустрията на лена и конопа у насъ прѣдставя голѣмъ интересъ, и по стопанскитѣ си форми и по практичнитѣ отношения къмъ самия животъ. Споредъ това тя може да привлѣче, както интереса на теоретика-икономистъ, така и вниманието на държавника-политикъ.

Което е въ случая най-важно за отбѣлѣзване на това мѣсто, ние срѣщаме у насъ тия индустрии *едновременно* въ три различни форми на стопанско развитие. Докато на много мѣста ленътъ и конопътъ се обработватъ въ кжци, отъ ржцѣтѣ на самото домоучадие и се прѣврѣщатъ въ продуктъ отъ *първи поредѣкъ*, по терминологията на австрийската школа, на други мѣста ние ги виждаме въ занаятчийскитѣ имъ форми — еснафски дюкяни, а на трети пъкъ — дори въ формата на организирана фабрична индустрия. И всичко това се срѣща въ единъ и сѣщи моментъ, па и на едни и сѣщи мѣста. Като оставимъ на страна богатитѣ форми на стопански отношения и организации, които се срѣщатъ въ всѣкоя една отъ тѣзи стадии, защото имаме, вѣрвамъ, доста случаи да ги изтъкнемъ прѣдъ четеца, ние ще трѣба тукъ да установимъ, какво тая *едновременно* на стопански стадии иде още единъ пътъ да ни увѣри, че кога става дума за лена и конопа, тѣхната индустрия се намира днесъ въ единъ *процесъ*, живъ и силенъ: едни форми изчезватъ, други се явяватъ на тѣхно мѣсто, и нашето селско домакинство се *прѣобразява* незабѣлѣзано за окото на наблюдача-съврѣменикъ. Ако е така, тогава кои форми на тая индустрия сж по-важни за нашето стопанско бждеще, а отъ тукъ и — каква ще трѣба да бжде задачата на нашата стопанска политика по отношение на лена и конопа?

Не ща да се спирамъ тукъ и развивамъ въпроса за значението на капиталистичното производство прѣдъ занаятчийското и домашното, защото самата наша стопанска история ни го е показала. Ако конопитѣ не се сѣятъ въ Пирдопъ и всички мѣста край Сръдня гора и морето, а населението носи само памучени ризи, това е защото тукъ населението много по-отъ стари врѣмена се е запознало съ памука и неговитѣ свойства. Ние знаемъ дори отъ разказитѣ на съврѣменици, че населението на Пирдопъ още прѣзъ първата половина на XIX в. обработваше памука и го прѣврѣщаше въ извѣстнитѣ платна, които се носѣха въ Турско и които отстѣпиха само прѣдъ конкуренцията на фабричния „американъ“. Размѣната, както установихме и въ редъ страници по-горѣ, дохождаше постепенно и незабѣ-

лъзано да отнима отъ нашето домакинство редъ форми, организации и производства; тя покрай другото докара памука, памучената прежда, памученият платна и изтласка лена и конопа. Тукъ сж изтъкнати основитѣ, мислимъ ние, на нашата икономическа политика, частно за лена и конопа. Тукъ е показано, че ние трѣба да поддържаме размѣнното и парично стопанство, да съдѣйствуваме на новитѣ форми и да подкрѣпваме населението въ неговото желание и нужда да се отказва отъ тежкитѣ форми на домашна индустрия, като прѣвръща произведенитѣ си продукти тутакси въ стока и пари. Това ни се налага, защото селенинтъ ще го стори отъ само себе си, само че съ по-голѣми мъки и жертви. Нашето заключение е, че ще трѣба да направимъ конопитѣ и лена вече *търговски продукти* — като омаловажимъ домашната имъ индустрия. (Тукъ се говори прѣдимно за нашата конопена и ленена *домашна* индустрия въ формата на Hausfleiss¹⁾ и накараме селенина да ги продава тутакси слѣдъ обираването имъ или очукването имъ,²⁾ или пъкъ — като разпространимъ тѣзи култури тамъ, дѣто тѣ сж изгубени, а се явяватъ доходни за селския стопанинъ.

Всичката тази политика е възможна, разбира се, ако се организира търговията съ тѣзи растения. Но и тукъ вече имаме начало добро. Появяването на нѣкои едри прѣдприятия направи да се търсятъ тия продукти на нашия пазаръ и възбуди дори Земледѣлскитѣ каси да се заловятъ съ разпространение на сѣмена отъ тая култура. За резултата отъ тази-годишната реколта ние говорихме на горнитѣ страници, та нѣма да се спираме тука. Въпросътъ е сега, дали тържището за суровъ конопъ, ленъ или кълчища отъ тѣхъ общава нѣщо постоянно и цѣнно, за да могатъ да се привлѣкатъ къмъ него силитѣ на нашитѣ домакинства. Въпросътъ е двоенъ. Най-напрѣдъ ще трѣба да споменемъ, че добръ изработеният кълчища отъ тѣзи растения иматъ добъръ пазаръ въ европейското тържище. Това се вижда и отъ митнишкитѣ разпоредби, които сж по-леки, колкото се отнася до лена и конопитѣ и отъ нуждитѣ на индустрията и отъ намаляване на производството въ по-напрѣднатитѣ страни: въ Франция дори даватъ премии за тия култури, ала пакъ не могатъ да успѣватъ.³⁾

¹⁾ За отбѣлзване е, че тая „домашна“ индустрия у насъ нийдѣ не се е развила до положение да работи за пазара, а е останала да служи само за кѣщни нужди.

²⁾ Азъ съвсѣмъ не разсъждавамъ въ случая теоретически, както би помислилъ нѣкой на пръвъ погледъ, а просто прѣписвамъ това, което наблюдавахъ при анкетата си надъ много домакинства, които сж се занимавали, па и сега работятъ тѣзи растения.

³⁾ Hand-Wörtererbuch der Staatswissenschaften, Art. Leinenindustrie — 1900.

По-важно е обаче обстоятелството, че суровитѣ продукти на лена и конопа намиратъ пазаръ въ самата наша страна. Новоизникналитѣ вѣжарски фабрики иматъ нужда отъ конопени кълчища и тѣ употребяватъ дори не малко усилия, за да могатъ да си доставятъ нужнитѣ материяли отъ самата наша страна. Тѣ сж ще рече едно тържище за нашия конопъ и тържище, което ще расте при нормални условия на нашия стопански животъ. Къмъ това се прибавятъ и нуждитѣ на новоизникналата наша фабрика за конопени платна и ленени. Тая фабрика наистина си служи съ безмитна чуждестранна прежда, но задачата на нашата икономична политика ще трѣба да бѣде, щото тя, па и други, които могатъ да изникнатъ подиръ нея, да си служатъ съ мѣстни произведения, като си наредятъ мѣстни предачници, разбира се, механични. Не трѣба да забравяме, че нареждането на механичната предачница за конопъ и ленъ струва много по-скѣпо, отъ колкото за вълна и памукъ, но пакъ благоразумното отнасяне къмъ въпроса ще може скоро да докара желаеми резултати. А въ тая областъ държавнитѣ органи иматъ най-голѣми основания да се намисатъ, защото отъ една страна се разпространява една доходна за нашия земледѣлецъ култура, отъ друга — народната консомация става стабилна и общава прогресъ. Ето какъвъ е билъ вносътъ на всички ленени и конопени издѣлия заедно съ суровитѣ материяли у насъ:

1886 г.	1.123.470 кгр.	1.686.038 лева
1890 „	1.857.846 „	3.220.873 „
1895 „	1.543.666 „	2.011.005 „
1900 „	1.029.730 „	1.002.173 „
1902 „	2.352.473 „	2.058.203 „

Не бива ли да заключаваме отъ тукъ, че вносътъ е порасълъ, въпрѣки дори фактътъ, че ние имаме прѣзъ 1902 г. вече свои заведения, които покриватъ една частъ отъ мѣстната консомация? Само издѣлията отъ конопъ и ленъ даватъ слѣднитѣ резултати:

1886 г.	977.591 кгр.	1.324.213 лева
1890 „	1.598.451 „	2.729.930 „
1895 „	1.416.549 „	1.904.965 „
1900 „	962.721 „	934.282 „
1902 „	2.275.618 „	1.938.218 „

Тукъ порастването на вноса — разбира се, въ свръзка съ мѣстната консомация — е още по-релефно. Прѣзъ 1900 г. — кризата намалява вноса до положението на 1886 г., но тутакси слѣдъ двѣ години вносътъ се издига токо-речи на 2¹/₂ пѣти повече.

При такова състояние въ консомацията на конопената и ленена индустрия, държавата трѣба да отдѣли голѣма частъ отъ своето

внимание върху нея. Особно *търговските договори* трѣба да не забравятъ за онова въздѣйствиe, което биха могли да оказатъ въ благоприятенъ и неблагоприятенъ смисълъ върху тая индустрия. Безъ да влизамъ въ подробности, ще трѣба да отбѣлѣжа, че съ досегашнитѣ наши търговски договори тъкмо тукъ сме направили най-големѣ жѣртви. Споредъ таблицата на митата, ние имаме днесъ:¹⁾

1) Ленъ и конопъ суровъ	10%	мито по стойностъ
2) Вѣжа и вѣжарски издѣлия	25%	" " "
3) Каналъ	14%	" " "
4) Ленени и конопени прежди	10%	" " "
5) " " " платове	10%	" " "

Както сж поставени митата тукъ, ние имаме нѣкои печалби наистина; така вѣжата се облагатъ много по-скѣпо, отъ суровитѣ материяли. Ала има и голѣми несподи, па дори и необмислени отстъпки. Най-първо, каналътъ се произвежда отъ по-скѣпъ материалъ, т. е. по-фини кълчища, и неговото мито трѣбаше да бѣде несравнено по-големо отъ митото на вѣжата. И наистина, дружество „Конопъ“ не намира смѣтка да произвежда каналъ, защото му струва скѣпо, а пазарната цѣна е ниска. По-насетнѣ трѣба да споменемъ, че основно правило е, какво по-висши фабрики да се облагатъ съ по-големо мито. Въ нашитѣ договори е тъкмо обратното: това е направено отъ нашитѣ контрахенти, въпрѣки нашитѣ интереси, а може би и по нашо недоглеждане, защото се срѣща и у желѣзарската индустрия и другадѣ. Споредъ здравия разумъ дори лененитѣ и конопени платове трѣбваше да се обложатъ по-скѣпо отъ преждата; а нашитѣ стопански интереси диктуватъ, платоветѣ да бѣха обложени съразмѣрно по-скѣпо, за да се даде окуражаване на ония, които биха могли да произвеждатъ платове въ страната, дори съ чужди прежди. Днесъ затова ние сме принудени да даваме окуражаването за смѣтка на съкровището, т. е. безъ мито. Но и това положение на нѣщата би било удовлетворително за нашата ленена или конопена индустрия, ако да не съществувахе специаленъ договоръ между България и Сърбия, който установява една особна *погранична зона*.²⁾ Съ този договоръ интереситѣ на нашата вѣжарска индустрия особно сж продадени — срѣщу какви отстъпки отъ страна на Сърбия, това е другъ въпросъ — на сръбската. Ето самитѣ мита:

¹⁾ Сборникъ отъ търговскитѣ договори на България съ чуждитѣ държави 1897 г. Изд. на М-то на Финанситѣ.

²⁾ Договоръ търговски, сключенъ между България и Сърбия на 16/II 1897 г. чл. 9. — Приложение В. и пр. — (Сборникъ отъ търговскитѣ договори, изд. на М-то на Финанситѣ 1897 г.)

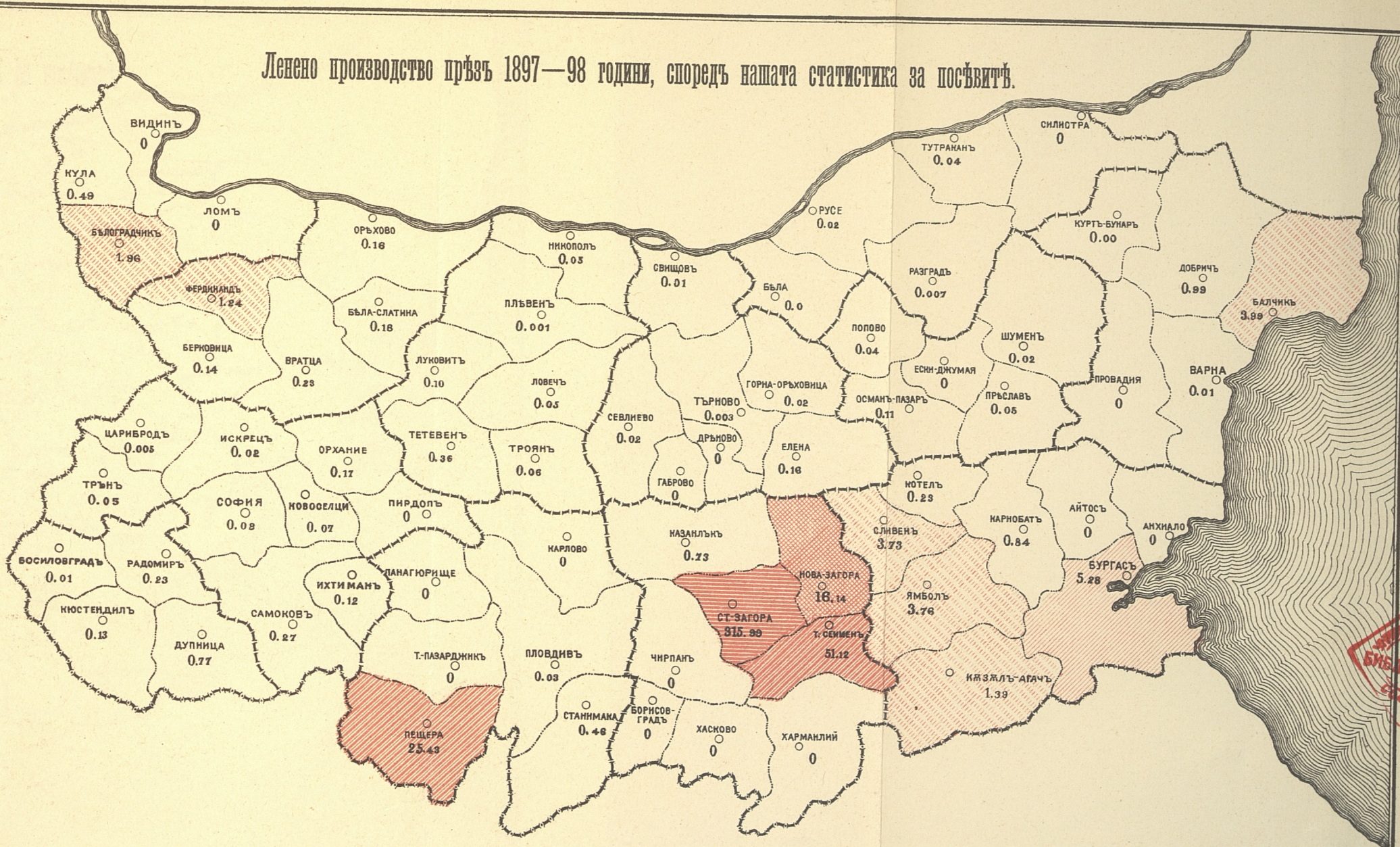
- 1) Чулове, торби и др. издѣлия отъ конопъ, ленъ и пр. 10 л. на 100 кгр.
 2) Конопено и ленено платно и пр. 12 " " " "
 3) Вѣжа, вѣжарски издѣлия, каналъ и пр. 5 " " " "

При тия мита нашата страна става тържище на сръбското производство, защото митото на вѣжата е само 4—5% отъ стойността, на канала 2—3%, на чуловетѣ — 8%, а на платната, дори ако смѣтаме най-ефтинитѣ, пакъ достига едва до 3—4%. — Лесно е сега да се разбере, защо нашитѣ занаятчии — вѣжари не могатъ да вирѣятъ и защо изобищо при бѣдешитѣ договори съ Сърбия намъ ни се налага една по-големъа съдържаностъ въ отстъпкитѣ при при каквито и да било условия. Истина е, както споменахме и по-горѣ, че новоизникналитѣ наши вѣжарски заведения сж отъ по-висока стопанска форма въ сравнение съ сръбскитѣ вѣжарници, ала не трѣба да се забравя отъ друга страна, че домашниятъ занаятъ, както сж сръбскитѣ вѣжари, показватъ голѣма опортостъ въ икономичната борба и ще работятъ при най-низки цѣни, дори ще загинатъ сами, но пакъ нѣма да се откажатъ отъ занаята си. Новата митнишка тарифа, която обаче не можа да стане законъ, прѣдвизжда наистина едно по-високо мито, както и една по-правилна градация въ височината на митата за разнитѣ стоки отъ ленъ и конопъ, но тя не можа да се санкционира отъ Държавния глава, и нейната съдба остава много неопредѣлена. Споредъ тая тарифа ленътъ, конопътъ и произведенията отъ тѣхъ се облагатъ:

Ленъ и конопъ суровъ	безъ мито.
" " " " влаченъ на кѣдели	5 л. на 100 кгр.
Прѣжда отъ ленъ и конопи небѣлена	30 " " " "
" " " " бояд. и бѣлена	45 " " " "
Конци отъ ленъ и конопи небѣлени	100 " " " "
" " " " бѣл. и бояд.	125 " " " "
Каналъ " " " "	60 " " " "
Вѣжа всѣкакви	40 " " " "
и т. н.	

А платната отъ ленъ и конопъ споредъ качеството си ще се облагатъ отъ 80 л., та че и до 500 л. на 100 кгр. Отбѣлѣзанитѣ тукъ мита никакъ не сж високи, дори и въ сравнение съ онова, което се срѣща въ страни съ напрѣднала ленена или конопена индустрия. Но тѣ иматъ една опредѣлена протекционистична тенденция и прѣдставятъ една правдиво обоснована градация. Прокарването на тѣзи мита въ нашитѣ бѣдещи търговски договори ще бѣде една справедлива печалба за ленената и конопена индустрия, въ която прѣко или косвено взима участие токо-речи половината отъ нашето население.

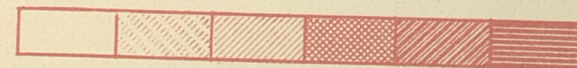
Ленено производство прѣзъ 1897—98 години, споредъ нашата статистика за посѣвигъ.

Срѣдно за България — 8.64

0—1 1—5 5—8 8—20 20—100 повече отъ 100

Коефициентъ: на 10.000 декари засѣти пространства се падатъ засѣти съ ленъ декари:

ДЪРЖ. ПЕЧАТНИЦА, СОФИЯ

ВСИ „В“ 310В
Централна библиотека
ПЛОВДИВ

Срѣдно за България O_{49}

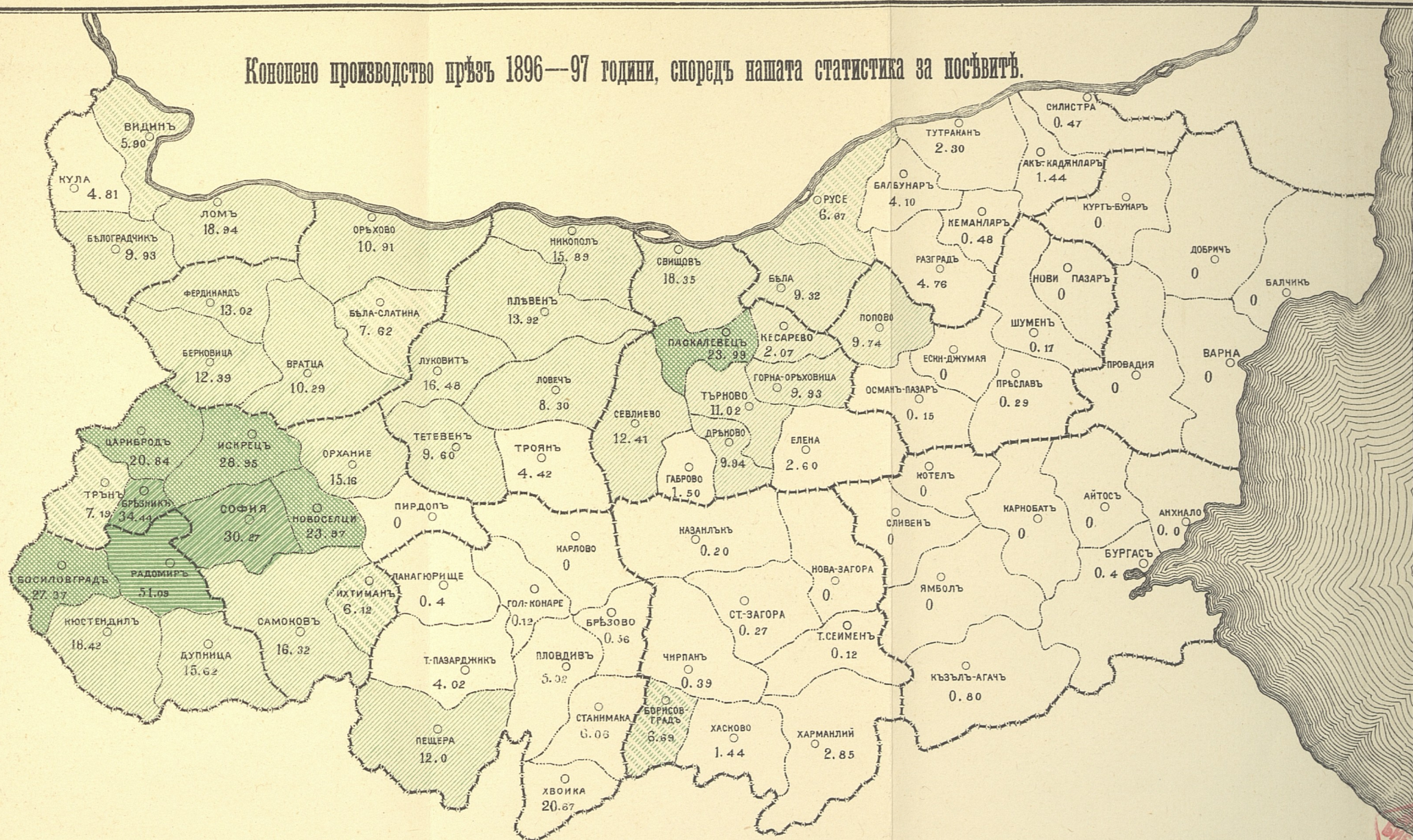
0-0₄ д. 0₄₉-1 1-2 2-10 10 и повече

Конопено производство прѣзъ 1897—98 години, споредъ нашата статистика за посѣвнѣ.

Конопено производство прѣзъ 1896—97 години, споредъ нашата статистика за посѣвѣтъ.

Срѣдно за България 7.9.

0—5 5—8 8—20 20—30 30 50 50 нагорѣ

Коэффициентъ: на 10.000 декари засѣти пространства се падатъ засѣти съ конопи декари:

ДЪРЖ. ПЕЧАТНИЦА, СОФИЯ

Бол. В. Ко
Централна Сиб
ПЛОД.